

Debreceni Egyetem
Bölcészettudományi Kar

Az Árpád-kori Kolozs és Doboka vármegyék településneveinek
névrendszertani vizsgálata
(szakdolgozat)

Témavezető: Dr. Tóth Valéria
egyetemi docens

Készítette: Bátori István
III. magyar

Debrecen, 2011

Tartalom

Bevezetés	2
Doboka vármegye az Árpád-korban	2
Kolozs vármegye az Árpád-korban	3
I. Az alkalmazott elméleti keret	4
II. Funkcionális-szemantikai elemzés	5
1. A névrész megjelöli a hely fajtáját	6
2. A névrész megjelöli a hely sajátosságát	11
3. Megnevező szerepben álló névrész.....	26
III. Lexikális-morfológiai elemzés	27
1. Egyrészes nevek lexikális-morfológiai elemzése	28
2. Kétrészes nevek lexikális-morfológiai elemzése.....	32
IV. Keletkezéstörténeti elemzés	36
1. Szintagmatikus szerkezetek	37
2. Morfematikai szerkesztéssel alakult nevek.....	40
3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek	42
4. Szerkezeti változással alakult nevek.....	46
5. Névátvétellel keletkezett nevek	47
Összegzés	48
Bibliográfia	49

Bevezetés

1. Doboka vármegye az Árpád-korban

Az Árpád-kori Doboka vármegye az Erdélyi-medence északi felének egy harmadnyi sávján terült el. A 150 km-es hosszából és a mindössze 20-30 km-es keskenységéből következően nem földrajzi egységet alkot, hanem mesterséges felosztás eredményeképpen jött létre, amely jól mutatja a megye elsődleges, határvédelmi funkcióját. Határai északon az Erdélyi-medence határaival esnek egybe, nyugaton a Meszes hegység, keleten a Kelemen-havasok határolják. Területét folyók és ezek völgyei tagolják hosszanti irányban. A megyét középen a Szamos, nyugaton az Almás- és a Gorbó-patak, keleten a Szarvastó folyó, a Lekence, és a Mélyes-patak szeli át észak-déli irányban. A folyók és völgyeik között néhány kelet-nyugati irányú völgy teremt összeköttetést.

Domborzatát tekintve a megye területe meglehetősen változatos, északon és keleten magas hegységek, havasok biztosítanak természetes védelmet, míg délről és nyugatról nyitottabb, alacsonyabban fekvő területek a jellemzőek. Számtalan kis hegy, domb, bérc és sok vízfolyás található a megye területén (Gy. 2: 44-45).

A honfoglaló magyarság a helynevek tanúsága szerint a nagyobb folyóvölgyek mentén találhatott szláv őslakosságot, más etnikummal nem találkozhatunk. Későbbiekben további számottevő szláv és német (szász) telepítés történt. Románokkal a vizsgált időszakban nem igazán találkozhatunk, mindössze egy település, *Oláhzsuk* nevében történik erre való utalás (Gy. 2: 45).

KRISTÓ GYULA a korábbi szakirodalomhoz képest a vármegye kialakulását korábbra, Szent István uralkodásának legelejére teszi, közvetlenül az 1003 utáni évekre. Az adatok szerint István ekkor győzte le Gyulát, az erdélyi rivális törzsfőt. KRISTÓ véleménye szerint István a legyőzött törzsfő területein azonnal nekilátott a nyugati rítusú püspökség létrehozásának, a legyőzött vezér területei élére pedig valószínűsíthetően a neki fegyveres segítséget nyújtó Dobokát tette, akiről aztán a vármegye legfontosabb földvára is, erről pedig az egész megye kapta az elnevezését.

Ezen elképzelés szembe megy azzal az elmélettel, miszerint a megye később lett kiszakítva Szolnok, Kolozs, illetve Fehér vármegye területéből, és egyenesen azt vallja, hogy ez a megye volt az első Erdélyben létrejövő vármegye (KRISTÓ 1988: 483–483).

2. Kolozs vármegye az Árpád-korban

Kolozs vármegye az Erdélyi-medence felső felének déli harmadát foglalta magában, határát elsősorban a Kis-Szamos medencéjének vízválasztója alkotta, ezáltal földrajzilag Dobokával ellentétben zárt területen helyezkedik el. Keleti határa azonban az egyben az ország határát is jelentő Kelemen-havasokig elnyúlik, északnyugaton pedig az Almás-folyó völgyéig terült el (Gy. 3: 325).

A letelepülő magyarság a megye területén feltételezhetően szláv lakosságot talált a helynevek tanúsága szerint, ők elsősorban a megye keleti területén élhettek nagyobb számban, mivel a nyugati részen a nagyobb folyóvizek elnevezése magyar eredetű (Gy. III: 326).

GYÖRFFY GYÖRGY a megye keletkezésének időpontját 1003 körülre teszi, szerinte Szent István közvetlenül az erdélyi Gyulák leverése után szervezte vármegyévé. KRISTÓ ezzel szemben azt feltételezi, hogy a megye a korábban egész Észak-Erdélyt kitöltő Doboka vármegyéből szakadt ki (KRISTÓ 1988: 510), ebből következően a megye szervezete szerinte valószínűleg még csak nem is Szent István uralkodása alatt, hanem ennél később alakult ki: a XI-XII. század határán. A megye központja nem Kolozs település, amelyből a vármegye elnevezése is való, hanem a terület legnagyobb vára, Kolozsvár volt. A *Kolozs* névforma valószínűleg ez puszta személynévből alakult ki, azonban a névadóról semmilyen információnk nincs (KRISTÓ 1988: 511-512).

I. Az alkalmazott elméleti keret

Dolgozatom elméleti háttérét HOFFMANN ISTVÁN többszintű helynévelemzési modellje (1993) adja, melynek célja a mikrotoponímiai vizsgálatok során összegyűjtött helynévanyaghoz egységes és összevethető elemzési keretet biztosítani. Ezen keret felhasználásával Árpád-kori vármegyék helyneveit feldolgozó munkák sora készült el (BÉNYEI-PETHŐ 1998, TÓTH V. 2001, PÓCZOS 2001, RÁCZ A. 2005, ÉSIK 2007), melyek bizonyították, hogy a keret kitűnően alkalmas a mikrotoponímiai vizsgálatokon felül a településnevek rendszertani leírásához is, illetve a mai névrendszerek mellett történeti névanyag vizsgálatára is. Záródolgozatom is e munkák sorába illeszkedik, célom ugyanis az Árpád-kori Kolozs és Doboka vármegyék településneveinek névrendszertani feldolgozása s a két névanyag összevetése.

HOFFMANN munkájában a helynevek elemzésének két szempontú (leíró és történeti) vizsgálatát javasolja. E kettő különválasztása folytán lehetségessé válik a vizsgált helynévrendszer belső sajátosságainak, szabályszerűségeinek, illetve a változások mozgatórugóinak feltárása. A leíró szempontú elemzés két síkon történik: a funkcionális-szemantikai vizsgálat a helynevek elemeit jelentésbeli összefüggéseik és a névadást motiváló jellegzetességek alapján osztályozza. A lexikális-morfológiai elemzés ezzel szemben a névadás grammatikai-formális jellegzetességeivel foglalkozik, azzal, hogy az elnevezéshez a névadó milyen grammatikai eszközöket használ fel. A két módszer eredményeinek összevetése segíthet fényt deríteni az adott terület névadási szokásaira, illetve a meghatározó mintákra (HOFFMANN 1993: 28). Az elemzés gyakorlati megvalósításához további támpontot szolgáltat HOFFMANN egy másik tanulmányában (1999), melyben a nevekben meglévő nyelvi funkciókat, szemantikai tartalmakat három jellegzetes alapfunkció szerint csoportosítja, illetve bemutatja ezek lehetséges ötvöződését egy néven belül. **Fajtajelölő szerepnek** nevezi, ha az elemek a kifejezik a hely fajtájának azon csoportját, amelybe a névvel megjelölt hely besorolható (1999: 208), **sajátosságot kifejező** funkcióról beszélhetünk, ha a nyelvi elem a denotátum valamely sajátosságát, illetve a külső viszonyrendszerét fejezi ki. Ez eszközeit tekintve

meglehetősen változatos kategória, számos dolog alkalmas lehet sajátosság kifejezésére, a hely alapvető érzékszervekkel felfogható tulajdonságaitól kezdve, akár az állat- és növényvilág, vagy a helyet használható csoport is (1999: 209). A kategóriáról részletesebben a megfelelő elemzési résznél szólok. Ha a névadáshoz a névadó közösség más, már meglévő neveket is felhasznál, akkor az ilyen elemek kifejezhetik az új névben a hely valamely sajátosságát (elsősorban lokális jellegű viszonyt), vagy állhatnak **megnevezői szerepben**, mellyel megkapjuk a harmadik alapfunkciót. A megnevezői szerep túlmutat a primérnek, vagy ősinek tekintett névadáson, feltételezi a már meglévő helynevek létét. Fontos hozzátenni, hogy az ilyen primér névadás fikatív, hiszen a helynév nyelvi univerzálénak tekinthető, tehát nem ismerünk és nem képzelhető el helynevek nélküli nyelv (1999: 210).

A három szemantikai szerep valamelyike megjelenhet önmagában, egy névrészben, ekkor egyrészes helynevekről beszélünk, vagy egymással ötvöződve, ilyenkor beszélhetünk több névrészből álló helynévről (1999: 211). Az egyes alkategóriákban azonban megterheltségüket tekintve jelentős különbségek mutatkoznak. Az elemzésem a funkcionális-szemantikai vizsgálat szintjén e három alapfunkción nyugszik.

II. Funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális elemzés keretében azon megállapítás szolgál, miszerint motiválatlan névadás nincsen, a névadók a névadás alapjául vagy a denotátum sajátosságait (természetes névadás), vagy a már meglévő névadási mintákhoz való alkalmazkodást (mesterséges névadás esetén jellemző leginkább) teszik (HOFFMANN 1993: 43).

A funkcionális elemzés alapegysége a névrész. „Funkcionális névrésznek tekintendő a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez.” (1993: 43). Az egyes névrészeket funkciójuk, szemantikájuk, a névadás

lehetséges motivációja alapján csoportosítja HOFFMANN (1993: 45). A névrészek további egységekre, névelemekre bonthatók. Névelemen a névrészt felépítő lexémákat, illetve a toldalkémorfémákat értjük, amelyek azonban önmagukban nem alkotnak szemantikai, jelentésalkotó szerepet (HOFFMANN 1993: 44). A névelemek részletes elemzésére a lexikális-morfológiai vizsgálat során építünk elsősorban. A névrész és névelem különbségének szemléltetésére és a funkcionális elemzés alapvető működésének bemutatására kitűnő példát szolgáltat a Kolozs megyei *Köbölkút* (1297: *Kubulkuth*, Gy. 3: 361) településnév. Funkcionális-szemantikai szempontból megállapítható, hogy a település elnevezésében a közelben található ugyanilyen nevű kútra való utalás fejeződik ki szemantikailag. Két névvel állunk tehát szemben, egy mikrotoponimával, a kút nevével, és egy másodlagosan, az előbbiből keletkezett településnévvel. A mikrotoponimában szemantikailag a következő fejeződik ki: 'olyan kút (2), amelyből a köbölnek nevezett tárgy segítségével merítenek vizet (1)'. Ez funkcionális-szemantikai szempontból két névrészből álló név, amely két szemantikai mozzanatot fejez ki, és a névrészek egyben névelemek is benne (*köböl+kút*). Azonban, amikor a kút neve a település elnevezésévé is válik, bár látszólag semmilyen változás nem történt a névben, a szemantikai szerkezete mégis megváltozik, benne mindössze egy szemantikai mozzanat fejeződik ki településnévként: 'a Köbölkútnak nevezett kút közelében fekvő [ti. település] (1)', de lexikális szerkezetét tekintve ugyanúgy két névelemből álló névről beszélhetünk.

1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

A fajtajelölő szerepben álló névrészek alapvető funkciója tehát a hely típusának, fajtájának a megadása, ennek szemantikai kifejezésére pedig nyelvi síkon a földrajzi köznévkategóriaalkalmazás alkalmas (HOFFMANN 1999: 208).

1.1. Önmagában, egyrészes helynévként álló névrész meglehetősen ritkán áll fajtajelölő szerepben. Ennek oka az lehet, hogy az önmagában álló földrajzi köznévkategóriájából adódóan túl általános, hogy szűkebb, vagy tágabb értelemben vett beszélőközösség számára egyértelmű megjelölésül álljon. Ilyen esetben a hely megnevezése gyakorlatilag a helyfajta megnevezésével történik. A vizsgált

korpuszban egyrészes, fajtajelölő szerepben mindössze a dobokai *Lak*¹ (1318: *Look*, Gy. 2: 77) és *Szék* (1291: *Zek*, Gy. 2: 87), illetve a Kolozs megyei *Akna(j)* (1332: *Akna*, *Aknay*, Gy. 3: 342) nevek állnak. Mint látható tehát, ez a kategória igen kevésbé jellemző mindkét településnév-rendszerben. A fajtajelölő névrészek elsősorban a kétrészes helynevek utótagjának a funkciójában jelennek meg, a hozzájuk kapcsolódó előtagok pedig kétféleképpen lehetnek: sajátosságot kifejező vagy megnevezői funkcióban egyaránt állhatnak: Az előbbiekre a *Salamontelek* (1336: *Salamontelek*, Gy. 2: 86), *Vásárhely* (1336: *Vasarhel*, Gy. 2: 93) nevek, az utóbbira pedig a *Nagyakasztótelke* (1325: *Nogakasztoteluki*, Gy. 3: 341) típusú elnevezések említhetők.

1.2. A kétrészes, fajtajelölő utótagú településnevek igen gyakoriak, a kétrészes településnevek leginkább megterhelt kategóriáját alkotják. A továbbiakban a fajtajelölő szerepben álló utótagokat jellemző földrajzi köznevek szerint mutatom be, az előtagi névrészek szerepére később, a sajátosságjelölő, illetve a megnevező funkcióban álló névrészek elemzésénél térek ki.

Doboka vármegye kétrészes helynevei² a fajtajelölő utótag típusa szerint az alábbiak lehetnek: **-telek ~ -telke:** *Bezdételek* (1336: *Bezdidtelek*, Gy. 2: 60), *Boctelek* (1269/270: *Bucteluk*, 2: 61), *Buziástelek* (1334: *Boziastelec*, ~ *Buziasthelek*, 2: 63), *Füzestelek* (1230/349: *Fizestelek*, Gy. 2: 69), *Komlóstelek* (1336: *Komlostelek*, ~ *Komlosteluk*, Gy. 2: 76), *Mohalytelek* ([1326-42]>347: *Muhotelke*, Gy. 2: 81), *Salamontelek*, *Zsombortelek* (1336: *Sumburtelek*, ~ *Sumburteluk*, ~ *Sumburteluky* Gy. 2: 94), *Tahótelek* (1336: *Thohotelek*, ~ *Thohoteluk*, Gy. 2: 92), *Úrtelek* (1320: *Wrtelek*, 1544/559: *Vrtelke*, Gy. 2: 92), *Viszolótelek* (1291>345, 1345: *Vizouloteluk*, Gy. 2: 93), *Bacsonatelke* (+1243/344: *Bachunateleke*, Gy. 2: 59), *Bándkúttelke* (1312: *Bandkuthtelke*, Gy. 2: 59), *Berkettelke* (1320: *Berketeleke*, Gy. 2: 60), *Biszótelke* (1333>347: *Bizoteleke*, Gy. 2: 60), *Cegetelke* (1291>1345, 1321: *Chegue*, Gy. 2: 63-4), *Csépántelke* (1269: *Sthepantelki*, Gy. 2: 65), *Csikatelke* (1317:

¹ Mivel a dolgozatomban a teljes korpuszt három szempontból vizsgálom, az adatokat csak a funkcionális elemzésnél fogom feltüntetni, az adott név első előfordulásakor, illetve ha csak a névben nem történik jelentős szerkezeti változás, akkor csak az első előfordulását.

² Mivel dolgozatomban csak makrotoponimákkal foglalkozom, a helynév, helységnev, településnév terminusokat szinonimaként kezelem, 'település, falu, olyan hely, ahol egy közösség lakik, birtok' jelentésben.

(Ch)ykateluke, Gy. 2: 65), Fitáctelke (1320: *Fitachteleke*, Gy. 2: 69), Fatatelke (1243: *Fatateleke*, Gy. 2: 68), Gyulatelke (1318: *Gyulatelke*, Gy. 2: 71), Hermántelke (1319/320: *Hermanteleke*, Gy. 2: 72), Honttelke (1314/355: *Hunthteleke*, Gy. 2: 72), Kismohalytelke ([1326-42]>347: *Kysmuholtelke*, Gy. 2: 81), Kovácsteleke (1320: *Kuachteleke*, Gy. 2: 76), Mikestelke (1314>355: *Mykusteleke*, Gy. 2: 80), Omboztelke (1230/349: *Ombuzteleke*, Gy. 2: 83), Pálostelke (1320: *Paulustheluke*, Gy. 2: 83), Paptelke (1230/349: *Popteleke*, , 1306: *Poptheluky*, 1312: *Poptelke*, Gy. 2: 84), Poklostelke (1306: *Phuclustheluky*, 1306/306: *Puklustheluky*, 1320: *Poclustelek*, Gy. 2: 84), Póstelke (1320: *Pouus theleke*, Gy. 2: 85), Rigótelke (1320: *Rigotheleke*, Gy. 2: 85), Simontelke (1215/550: *Simonis v.* Gy. 2: 86), Vidacstelke (1320: *Vidachteleky*, Gy. 2: 93), Vászoltelke (1315: *Vasculteke*, 1331: *Vazunteluk*, Gy. 2: 88), Urkontelke (1320: *Wrkunteleke*, Gy. 2: 92), Tibatelke (1320: *Tybateleke*, Gy. 2: 92), Szolttelke (1320: *Zolthteleke*, Gy. 2: 91), Somtelke (1320: *Sumteleke*, Gy. 2: 87), Csernektelke (1336: *Churnukteluky*, Gy. 2: 65), Csobolótelke (1269: *Schobolotelky*, Gy. 2: 65), Iklódtelke (1320: *Iuklotteleky*, Gy. 2: 73); **-háza**: Fodorháza (1320: *Fudurhaza*, Gy. 2: 69), Gyulaháza (1326: *Gulahaza*, Gy. 2: 71), Inokháza (1315/369: *domus Inok*, 1345, 1370: *Inokhaza*, Gy. 2: 73), Márokháza (1318: *Markhaza*, Gy. 2: 80), Vajdaháza (1320: *Woiuadahaza*, Gy. 2: 93); **-falva**: Dobokavárfalva (1279: *Dobokawarfolua*, Gy. 2: 66), Jordánfalva (1319/320: *Jordanfolua*, Gy. 2: 73), Lőrincfalva (1332-5: *Laurentii v.*, Gy. 2: 78); **-vár**: Földvár (1327: *Feulduar*, Gy. 2: 69), Sárvár (1345: *Sarwar*, Gy. 2: 86); **-hely**: Várhely (1319/320: *Varhel*, Gy. 2: 93), Vásárhely (1336: *Vasarhel*, Gy. 2: 93).

Kolozs megye kétrészes helynevei ugyanezen kritériumok alapján vizsgálva a következők: **-telek ~ -telke**: Budatelekek (1283: *Budatelk*, Gy. 3: 344), Kiserdőtelekek (1332: *Kyserdeuteluk*, Gy. 3: 352), Kedelentelek (1332: *Kedelenteluk*, Gy. 3: 361), Máriatelekek (+1263: *Mariatelwk*, Gy. 3: 363), Somatelekek (1332: *Sumateluk*, Gy. 3: 370), Szavatelekek (1332: *Zauateluk*, Gy. 3: 371), Szilvástelek (+1314: *Zyluastelek*, Gy. 3: 374), Zsuktelekek (1317: *Sukteluk*, Gy. 3: 381), Ábeltelke (1325/326, 1326: *Abelteleky*, 1326/326: *Abelteleke*, 1483: *Aboltheleke*, Gy. 3: 341), Ajtontelke (1320: *Ohtunteleke*, Gy. 3: 341), Nagyakasztótelke (1325: *Nogakasztoteluki*, Gy. 3: 341), Honttelke (1299/300: *Hontelke*, Gy. 3: 342), Bodróvölgytelke (1332: *Bodroueulgteluke*, Gy. 3: 343), Büzöstelke (1326: *Buzustelkee ~ Buzutelke (!)*, Gy.

3: 345), Csősztelke ([1303 u.]: *Cheuzteluke*, Gy. 3: 345), Gyümcstelke (1315/418: *Gyechtheleke*, *Gyumchteleke* Gy. 3: 349), Inaktelke (1299/300: *Inaktelke*, Gy. 3: 350), Kozmatelke (1315: *Kvzmateluke*, Gy. 3: 360), Kőristelke (1332: *Korusteluke*, Gy. 3: 361), Máriamagdolnatelke (1315/418: *Mariamagdalená Theleke* Gy. 3: 363), Máriatelke (+1324/580: *Mariateleke*, Gy. 3: 363), Ménestelke (1332: *Mynusteluke*, Gy. 3: 363), Mikótelke (1296: *Mykoteluke*, Gy. 3: 364), Misketelke (1326: *Mysketeluke*, Gy. 3: 364), Ondótelke (1326: *Vndoteleke*, Gy. 3: 365), Pétertélke (1296: *Peturteluke*, Gy. 3: 368), Petetelke (1306>347: *Pethetelke*, Gy. 3: 368), Sólýomtelke (+1263/324/580: *Solyumtelke*, Gy. 3: 370), Sópataktelke (1320: *Sospotokteleky*, Gy. 3: 370), Szamártelke (1288: *Zamarteluke*, Gy. 3: 370), Szentivántelke (1359: *Zentywantelku*, Gy. 3: 371), Szentmihálytelke (1283/414/568: *Zentmyhelteke!*, Gy. 3: 372), Szombattelke (1322>428: *Zombathteleke*, Gy. 3: 375), Tehenestelke (1296: *Thehuenustelke*, Gy. 3: 376), Tiburctelke (1347: *Tyburchtelke*, Gy. 3: 351), Varjadtelke (1326: *Woryadteleke*, Gy. 3: 378), Velkértelke (1293/580: *Velkeralwke [f: Velkertelwke]*, Gy. 3: 378), Visatelke (1332: *Vizateluke*, Gy. 3: 378), Viszolyatelke (1329: *Wyzuliateleke*, Gy. 3: 379); **-falu ~ -falva**: Újfalú (1332-5: *Vyfalú*, Gy. 3: 377), Tótfalú (1341: *Tontfolu*, Gy. 3: 340), Györgyfalva (1332-5: v. *Georgii* Gy. 3: 349), Ludvégfalva (1322>428: *Ludueghfalua*, Gy. 3: 362), Papfalva (1284: *Papfalva*, Gy. 3: 367), Szamosfalva (1339: v. *Zamus* Gy. 3: 370), Szentmihályfalva (1329: *Zentmihalfolwa*, Gy. 3: 372), Tamásfalva (1341: *Tamasfolwa*, Gy. 3: 376); **-lak ~ -laka**: Középlak (1219/550: *Cuzeploc*, 1341: *Kuzeplok*, Gy. 3: 361), Széplak (1228/378: *Sceplok*, Gy. 3: 373), Újlak (1329: *Wylak!*, Gy. 3: 377), Petelaka (1294/347: *Pethelaka*, Gy. 3: 368); **-vár ~ vára**: Kolozsvár (+1289: *Culuswar*, Gy. 3: 356-7), Kolozsvára (1337: *Clusvara* Gy. 3: 357); **-háza**: Morucháza (1319>347: *Moruchaza*, Gy. 3: 363), Tárcaháza (1352: *Vndoteleke* al. nom. *Tarchahaza* Gy. 3: 365), Szentesháza (1332-5: *Gindusdorf [f: Sindusdorf?]*, 1319/320, 1323: *Zentushaza*, 1319/323: *Scentushaza*, Gy. 3: 371), Vataháza (1341: *Vatahaza*, Gy. 3: 378), (1329: *Legenfark* Gy. 3: 361); **-hely**: Vásárhely (1288: *Vasarhel*, Gy. 3: 378).

A felsorolást végignézve egyértelműen kitűnik, hogy az utótagként álló névrészek legnagyobb többségben 'település, lakott hely' jelentéssel bírnak. Kimagasló megterheltségét tekintve a *-telek ~ -telke* második névrészként állva,

messze a leggyakoribb kategóriát alkotja. FÖLDES LÁSZLÓ munkájában (1971) a *-telek* típusú helyneveknek az Árpád-korban három lehetséges jelentést ad meg: 1, 'olyan földterület, határrész, amelyen az állatok nagyobb számban vannak tartva, így az általuk trágyázott föld jó minőségűvé, porhanyossá válik' 2, 'elhagyott vagy elpusztult, régen lakott település', 3, 'valakinek a területe, földje, birtoka, falucskája'. Hozzáteszi még, hogy az ország keleti részén, illetve Erdélyben az első jelentéstípus kevésbé jellemző (FÖLDES 1971: 421). Ez összefügghet azzal, hogy az első jelentés kialakulását erősen meghatározza az állattartás azon típusának terminológiája, amit inkább az alföldi, az ország belső, védett területein műveltek, míg az Erdélyi-medence domborzata, összefüggő erdőségei és határvédelmi funkciója miatt ezen állattartás típusra kevésbé alkalmas. Esetünkben a szerkezetek nagyrészt személynévi előtaggal, illetve néhány esetben foglalkozásnevet jelentő előtaggal állnak, így valószínűsíthetően a harmadik jelentéstípust kell ezeken a szavakon érteni. A *telek* köznévi ily gyakori előfordulására magyarázatot adhat KÁLMÁN BÉLA munkája (KÁLMÁN 1973: 176), miszerint a kezdetben a beépítetlen birtokokat látták el ilyen, vagy a *-földa* utótaggal. Később, amikor a beépítési folyamat már számottevőbb volt (ez a kb. XIV. századra tehető), inkább a *-falva*, *-háza* földrajzi köznevekkel látták el ezen birtokokat. Mivel adatbázisom az Árpád-kori helyneveket dolgozza fel, ezért a fenti megállapítás magyarázatot adhat a *-telek* forma ilyen domináns voltára.

A *-háza* utótagú szerkezetek mindkét megyében körülbelül ugyanolyan megterheltséggel vesznek részt a névadásban, négy névben találkozunk velük Doboka, illetve öt névben Kolozs esetén, jelentős különbségek nincsenek az arányokat tekintve. Említésre méltó azonban a *-falva* utótagú szerkezetek kétszeres aránya Kolozs megyében Dobokához képest (8:3), illetve az, hogy míg Kolozs megyében négy névben is feltűnik a *-lak(a)* köznévi, amely jelentésében közel azonos a *-ház(a)* jelentésével, addig Dobokában egy esetben sem találunk ilyet. Ha ezt összevetjük a fentebb idézett KÁLMÁN munka ide kapcsolódó megjegyzésével, ebből arra következtetünk, hogy a birtokok, illetve földek beépítési aránya Kolozs megyében előrehaladottabb lehetett, mint Doboka vármegyében. A többi földrajzi köznévi lexéma meglehetősen kis megterheltséggel szerepel kétrészes településnevek utótagjaként.

2. A névrész megjelöli a hely valamely sajátosságát

Már említettem, hogy a sajátosságot kifejező névrészi funkció rendkívül változatos képet mutat, mind eszközeit tekintve, mind szemantikailag. A sajátosság kifejezése történhet a hely valamely **tulajdonságára**, például a hely méretére, alakjára, anyagára, színére, korára vagy bármilyen egyéb érzékszervekkel felfogható jegyére való utalással. Kifejezhető a hely sajátossága valamely **külső tényezőre**, például a környezetben található növény- és állatvilágra, a közelben lévő épület, vagy akár a birtokosra való utalással is. Továbbá kifejeződhet a sajátosság a **hely más helyhez való viszonyában** is. A csoportosításban érdemesnek látom különválasztani az egy-, illetve kétrészes neveket, mivel az egyrészes nevekben csak ez az egy funkció érvényesül, míg a kétrészes nevek esetében a sajátosságot kifejező funkció ötvöződik egy másikkal, így hozva létre a helynevet.

2.1. A névrész a hely valamely tulajdonságára utal

a) A hely **kiterjedését, méretét** kifejező névrészek a vizsgált korpuszban csak az előtag helyzetében fordulnak elő, a hozzájuk csatlakozó utótag pedig minden esetben már létező helynév, s így megnevező funkcióban áll. A *Kisdevecser* (+1326/500 k.: *Dewcher Minor*, Gy. 2: 66), *Kisesküllő* (1320: *Kyuseskuleu*, Gy. 2: 68), *Kismohaly* ([1326-42]>347: *Kysmuhol*, Gy. 2: 81); *Nagyesküllő* ('' í p. Gy. 2: 68), *Nagysajó* (1319/320: *Nogsoyou*, Gy. 2: 86) helynevek Doboka vármegyéből, és a *Kisakasztó* (1329: *Kysakazto*, Gy. 3: 341), *Kissajó* (1332-5: *Sarov Minori* Gy. 3: 369), *Nagyakasztó* (1329: *Akazto maior* 1329: *Nogakazto*, 1329: *Nagakazto*, Gy. 3: 341), *Kiscég* (1329: *Minor Ceeg* Gy. 3: 345), *Nagycég* (1329: *Maiori Ceeg* Gy. 3: 345), *Kisméhes* (1293/580: *Mehes Minoris* Gy. 3: 363), *Nagyméhes* (1293/580: *Mehes Maioris*, Gy. 3: 363) települések nevei Kolozsból felelnek meg ezen kategóriának.

Szerkezeti struktúrájukból következik, hogy a települések már korábban létezett településekből keletkeztek azok elkülönülésével, szétválásával. Igazolja ezt az is, hogy mindegyik ilyen településnév utótagjában megjelölt helynév létező, önálló településként megtalálható, adathozható a vármegyék településnév-anyagában. BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY (1998: 82) felhívja a figyelmet arra a mozzanatra,

hogyan az ilyen jellegű, méretre vagy kiterjedésre utaló lexémák nem jelentenek abszolút fogalmakat, hanem mindig viszonyítottak ahhoz a településhez például, amely aprózódása révén létrejöttek. A *-nagy* megjelölés a helynevekben ugyanakkor utalhat a méret, kiterjedésen felül az adott település régiségére is (vagyis arra, hogy az így megjelölt településnév rendszerint régebbi a másiknál) (SZABÓ 1966: 123).

b) A településeknek számos egyéb, **érzékszervekkel fölfogható** tulajdonsága jelenhet meg a névadásban, amint azt a következő példák mutatják (HOFFMANN 1993-as dolgozatában ezen kategóriák külön pontban szerepelnek, mivel az egyes kategóriákhoz azonban esetekben csak egy-egy név tartozik, az átláthatóság kedvéért én együtt tárgyalom őket). A hely **színe** jelenik meg az egyik elképzelés³ szerint a *Fejérd* (+1314: *Feyerd*, Gy. 3: 347) egyrészes helynévben, *-d* képzős toldalékkal. A hely, vagy esetleg a környezetében található valamely dolog, például vízfolyás⁴ **szagára** utal az első névrész *Bűzőstelke* település nevében. A hely külső érzékszervvel fölfogható **egyéb jegyére**, szépségére, esetleg gazdagságára utalhat a *Széplak* településnév előtagja. Mindhárom név Kolozs megyéből való, Doboka adatbázisában ilyen jellegű nevet nem találtam, ami esetleg különböző névadási szokásokat jelezhet, bár három helynév alapján ezt nyilvánvalóan nem igazolhatjuk.

c) A hely, vagy környezete **anyagára** utalnak a sajátosságot kifejező első névrészek a következő két dobokai helynév esetében; *Földvár*, *Sárvára*.⁵ Várak elnevezésében meglehetősen gyakorinak tűnik az építkezés anyagának szerepeltetése, mely egyúttal utalhat a vár erősségére is.

d) A hely **korára** utalnak a nevekben lévő előtagok a következő esetekben: *Újfalú* Doboka megyéből, *Újlak* és *Újfalú* helynevek Kolozs megyéből. Mindhárom esetben földrajzi köznévi utótaggal szerepelnek a nevek. A mérethez hasonlóan ezen fogalmak is relatívak, viszonyítottak (BÉNYEI-PETHŐ 1998: 82).

³ A másik lehetőség, hogy a Kis-Szamosba ömlő, ma *Fejérdi-patak*-nak hívott vízfolyást hívták kezdetben *Fejérd*-nek, és az elnevezés a patak nevéből ered (FNESz I: 446) ezen esetben a név a sajátosságjelölő funkció egy másik alkategóriájába, a hely viszonyulása egy másik helyhez csoportba tartozik.

⁴ Ha ezt a lehetőséget fogadjuk el helyes etimológiának, akkor a település neve szemantikailag más alkategóriába esik, a névrészben egy másik helyre, méghozzá ismétcsak víznévre való utalás történik.

⁵ A FNESz szerint *Sárvár* helynév előtagjában nemcsak anyagnév, hanem a 'mocsár' jelentésű közsavunk is állhat, ez esetben inkább a tájra, tájrészre való utalás játszik funkcionálisan szerepet.

2.2. A névrész kifejezi a hely viszonyát valamely külső dologhoz, körülményhez

Az alkategória címében megjelölt külső dolog, körülmény szemantikailag meglehetősen sok mindent magába foglalhat, az élővilágtól kezdődően egészen a hely használójáig. A kategória összességében olyan szemantikai jegyeket foglal magában, amelyek nem a hely vagy környezete tulajdonságaira utalnak, mint az előzőleg bemutatott kategória, hanem sokkal inkább a hely működésével, használóival, birtokosával, élővilágával, egyéb külső körülményeivel vannak összefüggésben.

2.2.1. A település közelében található **növényzet**, az ott termesztett növények sok esetben kapnak szerepet a névadásban. Az ilyen módon keletkezett névalakok lehetnek egyrészeseek, amint azt a következő helységneveknél látjuk: Dobokában *Búza* (1220/550: *Buza*, Gy. 2: 63), *Kapor* (1329: *Kopur*, Gy. 2: 74), *Szil* (1219/550: *Scil*, Gy. 2: 91), *Almás* (1298: *Almas*, Gy. 2: 58), *Buziás*⁶ (1315, +1245 [1317 k.], 1334/XV.: *Buzias*, 1318: *Bozyas*, 1332-7: *Buzyas*, Gy. 2: 63), *Hársas* (1326>348, 1333>348, 1348/348: *Hassas*, Gy. 2: 72), *Monyorós* ([1235-70, 1272-90]>355: *Monyoros*, Gy. 2: 79), *Szilvás* (+1245[1317 k.]: *Schiluas*, Gy. 2: 91), *Szőlős* (+1245[1317 k.]: *Sceleus*, Gy. 2: 91), *Szili* (1220/550: *Scily*, 1312, 1335, 1370: *Zyly*, Gy. 2: 91).

Kolozs megyében pedig *Jegenye* (+1263/324/580: *Jegenye*, Gy. 3: 350), *Berkenyes* (1332-5: *Bere(n)knes*, *Bereknes*, *Berekenes* Gy. 3: 343), *Diós* (1283/414/568: *Gyos*, Gy. 3: 346), *Egeres* (+1263/324/580: *Egeres*, Gy. 3: 346), *Eperjes* (+1263/324/580: *Eperies*, Gy. 3: 346), *Harasztos* (1319/320: *Harasztus*, Gy. 3: 350), *Komlós* (1303 u.: *Komlus*, Gy. 3: 360), *Nádas* (1285: *Nadas*, Gy. 3: 364), *Sármás* (1311>348: *Sarmas*, Gy. 3: 369), *Szilvás* (1321: *Sciluas*, Gy. 3: 374), *Nádasd* (+1263/324/580: *Nadasd*, Gy. 3: 365), *Komlód* (+1315: *Kumloud*, Gy. 3: 360), *Korpád* (1326: *Kurpad*, Gy. 3: 360), *Kórógy* (1334: *Koroug*, Gy. 3: 360), *Sáságy* (+1263/324/580: *Saasadg*, Gy. 3: 369), helynevek alakultak növénynevből. Mint az kitűnik, az egyrészese növénynévi alapú helynevek a névalkotásban szinte minden

⁶ A település nevét illetőleg egy másik olvasat is felmerül: *Bozjás* 'bodzás' jelentésben.

esetben képzős formában vesznek részt,⁷ mindössze három helynév kapcsán (*Búza*, *Kapor* Dobokában, *Jegenye* Kolozsban) találkozunk pusztai növénynévi helységnevekkel. A fenti halmazban legnagyobb részt természetű növények állnak, vadon növő növények elsősorban fanevek alakjában tűnnek fel.

Növénynévi előtagot tartalmaznak a következő kétrészes helységnevek: *Somtelke*, *Kőristelke*, *Buziástelek* (1334: *Boziastelec*~ *Buziasthelek*, Gy. 2: 63), *Diósmacskás* (1343: *Gyosmachkas*, Gy. 2: 78), *Füzestelek*, *Komlóstelek*, (Doboka vm.), *Szilvástelek* (Kolozs vm.). Kétrészes helynév növénynévi előtaggal egy esetet kivéve mindig fajtajelölő szerepű *-telek* utótaggal áll. *Diósmacskás* település második névrészában állatnévi lexéma szerepel névelemként, azonban fontos megjegyezni, hogy funkcionálisan a második névrészként álló *Macskás* megnevező funkcióban áll, szerepe a *Macskás* (1283/414/568: *Machkas*, Gy. 2: 78) településre való utalás. *Diósmacskás* nevének így lehetne szemantikailag körülírni: 'Macskás településnek azon része, ahol sok diófa van'.

2.2.2. Az előbbi kategóriánál lényegesen ritkább az előfordulása az olyan településneveknek, amelyek **állatvilágra** utaló névrészt tartalmaznak. Az ilyen névadást a hely közelében nagyobb mennyiségben található vad-, vagy haszonállat-állomány indukálja. Megjelenhetnek egyrészes, vagy kétrészes szerkezetekként. Doboka megyében a következő állatnévi névrészt tartalmazó egyrészes helyneveket találjuk: *Süldő* (1229/550: *Seldeu*, Gy. 3: 370), *Macskás*, *Rákos* (1320: *Rakus*, Gy. 2: 85), *Solymos* (1319/320: *Solmus*, Gy. 2: 87). Mind a három település *-s* helynévképzővel van ellátva. Kolozs egyrészes neveit megnézve; *Méhes* (1293/580: *Mehes*, Gy. 3: 363), *Nyulas* (+1315: *Nulas*, Gy. 3: 365), *Ölyves* (1321: *Wlues!*, 1321/321/321: *Wleues*, Gy. 3: 366), *Solymos* (1318/319, 1319: *Solumus*, Gy. 3: 370), ugyanezen megállapítást tehetjük, annyi megszorítással, hogy ezen nevek között egy esetben formáns nélkül álló állatnévi névrészt is találhatunk a *Süldő* név esetében.

Kétrészes állatnévi szerkezetek jóval kisebb számban jelentkeznek. Különösen Doboka megyében szembeötlő ez, ahol mindössze egy ilyen típusú szerkezetet találunk; *Rigótelke* település első névrészi tagja a település közelében élő nagy számban előforduló madárfajra utalhat. *Szamártelke*, *Tehenestelke*, *Varjadtelke*

⁷ Részletesen a kapcsolódó todalékokról a lexikális-morfológiai elemzés kapcsán szólok.

települések nevei Kolozs megyéből két esetben haszonállatot, egy esetben madárfajt jelöl. A három név toldalékolás szempontjából teljesen eltér egymástól, az első névrész megjelenhet formáns nélkül, mint *Szamárteleke* helységnévben tapasztaljuk, illetve *-s*, *-d* képző csatlakozhat az alaprészhöz, ahogy azt a másik két névben látjuk.

2.2.3. Két Kolozs megyei település nevében történik utalás az adott helyen található valamilyen **épületre**; ezek *Kapus* (1282: *Kopus*, Gy. 3: 351-2) és *Monostor(a)* (+1263/324/580: *Monustur*, Gy. 3: 353-4) települések. (*Monostor* településről birtokos személyjeles (+1263/324/580: *Monustura* Gy. 3: 353) és anélkül álló formára is van adatunk). *Kapus* település neve utalhat arra, hogy a települést védelmi célból fal veszi körül, amin egy vagy több kapu is lehet, illetve utalhat arra, hogy a településen belül a házak, birtokok vannak ellátva kapuval, esetleg arra, hogy más településekhez képest több kapuval rendelkezik (a FNEsz erről nem ad közelebbi információt).

2.2.4. A sajátosságkifejező névrészek legmegterheltebb típusának mindkét vármegyében az látszik, amikor a hely nevében valamilyen formában annak **birtokosa** jelenik meg. A névadásban igen bevett szokás a személynevek szerepeltetése. Egyértelműen a vizsgált nevek időbeli távolsága miatt nem tudjuk eldönteni, hogy a személy, aki a névadást indukálta, a hely birtokosa-e, vagy esetleg valamilyen más módon kötődik hozzá, az adatok ezt nemigen őrizték meg. Azonban, mivel messze a legjellemzőbb kategória ez (ti. a birtokos nevének kifejeződése, vö. BENKŐ 1947 : 35), így a személynevet tartalmazó alakokat BÉNYEI-PETHŐ mintájára magam is ide sorolom (1998: 84).

A birtokos kifejeződhet egyrészes, formáns nélküli alakban, azaz puszta személynevet tartalmazó szerkezetben. A legtöbb nyelv helynévadására jellemző a személynevek felhasználása, azonban a puszta személynévi helynévadás sajátosan magyar névadási szokás, így, függetlenül attól, hogy a személynév milyen eredetű, ha ilyennel találkozunk, biztosak lehetünk benne, hogy a névadás magyar etnikumhoz köthető (Vö. TÓTH 2001: 32). RÁCZ ANITA nyomán azt is kijelenthetjük, hogy a puszta személynévi helynévadás a magyarság egyik legkorábbi helynévadási módja (2005: 90).

a) Pusztá személynévi névrész található a következő egyrészes dobokai településekben: *Ambrus* (1312: *Ambrus*, Gy. 2: 58), *Bábóc* (1325/349: *Babuch*, Gy. 2: 59, FNESz I: 130), *Bádok* (1306: *Baduc*, Gy. 2: 59, FNESz I: 135), *Barla* (1319/320: *Barla*, Gy. 2: 60, FNESz I: 169), *Boc* (1214/550: *Boscu*, Gy. 2: 61, FNESz I: 221), *Boroszló* (1320: *Borozlouu*, Gy. 2: 62, FNESz I: 241), *Borsa* (1332-7: *Borsa*, Gy. 2: 62, FNESz I: 242), *Cege* (1291>1345: *Chegue*, Gy. 2: 63-4, FNESz I: 280), *Cente* (1219/550: *Scenta*, Gy. 2: 64, FNESz I: 2), *Cseh*⁸ (1314/355: *Cheh*, Gy. 2: 64, FNESz I: 313), *Csika* (1335: *Chyka*, Gy. 2: 65, FNESz I: 329), *Csoma* (1230/349: *Chama*, Gy. 2: 65, FNESz I: 338), *Derzsa* (1340/XVI.: *Dersa*, Gy. 2: 66, FNESz I: 365), *Devecser* (1334/335: *Deuecher*, Gy. 2: 66, FNESz I: 369), *Doboka* ([1164 k.], Chron. saec. XIV.: *Dobuka*, Gy. 2: 66-7, FNESz I: 376), *Domán* (1307/347: *Daman*, Gy. 2: 67, FNESz I: 382), *Drág* (1320: *Draakh*, 1345: *Drag*, Gy. 2: 67, FNESz I: 388), *Elefánt* (1320: *Elefant*, Gy. 2: 87, FNESz I: 414), *Göc* (1305: *Geuch*, 1328: *Geulch*, +1326/500 k.: *Gewch*, Gy. 2: 70, FNESz I: 524), *Gyeke* (1228/357: *Gyeka*, Gy. 2: 70, FNESz I: 541), *Gyula* (’ 1307, 1314: *Gyula*, Gy. 2: 71), *Jenő* (1269/270/473/XIX.: *Geneu*, 1298/326, 1326: *Jenew*, Gy. 2: 73), *Jordán* (1453: *Ardan*, Gy. 2: 73, FNESz I: 661), *Kajla* (1332-5: *Kyule*, Gy. 2: 74, FNESz I: 669), *Kalocsa* (1220/550: *Kalatha*, 1312, 1335, 1337: *Kalacha*, 1312: *Kalucha*, Gy. 2: 74, FNESz I: 674), *Kend* (1306, 1317, 1326/348, 1332-5/Pp.Reg: *Kend*, Gy. 2: 74, FNESz I: 713), *Ketel* (1305/XIX.: *Katel*, 1330: *Ketel* ~ *Ketyl*, Gy. 2: 75, FNESz I: 725), *Kide* (1332: *Kyde*, Gy. 2: 76, FNESz I: 728), *Majszon* (1213/550: *Moyzun*, Gy. 2: 80, FNESz II: 81), *Mányik* (1329: *Manik*, Gy. 2: 80, FNESz II: 90), *Maró* (1335: *Moro*, Gy. 2: 80, FNESz II: 98), *Mikó* (1312: *Myko*, Gy. 2: 80, FNESz II: 144), *Móric* (1291/588: *Mauruch*, Gy. 2: 81, FNESz II: 159), *Mohaly* (1220/349: *Mohal*, Gy. 2: 81, FNESz II: 152), *Ős* (1294/347: *Ws*, 1332-5: *Vis* ~ *Vs* Gy. 2: 83, FNESz II: 302), *Polon* (1265: *Polon*, Gy. 2: 85, FNESz II: 359), *Rádla* (1319/320: *Radla*, Gy. 2: 85, FNESz II: 395), *Rozva* (1292/333>347: *Ruzua*, Gy. 2: 85, FNESz II: 426), *Szava* (1318: *Zaua*, Gy. 2: 87, FNESz II: 534), *Vice* (1315: *Wyche*, Gy. 2: 93, FNESz II: 760).

⁸ FNESz szerint népnevet, vagy személynevet egyaránt jelölhet (I: 313) Amiért ebbe a kategóriába soroltam, az az, hogy a pusztá személynévi helynévadás messze a leggyakoribb névadási módszer, míg pusztá népnévvel nem találkoztam egy adatban sem.

Kolozs megyéből pedig a következő nevek: *Ajton* (1320: *Ohthunh!*, 1329: *Ahton*, 1332-7: *Ohcu(n)!*, 1345: *Ahton*, Gy. 3: 341, FNESz I: 62), *Bács* (+1263/324/580: *Baach*, Gy. 3: 342, FNESz I: 131), *Báld* (1332-5: *Bald*, Gy. 3: 342, FNESz I: 153), *Báré* (1279/345: *Bare*, t., 1326, 1329, 1339: *Baree*, 1332-5: *Bark*, *Bare*, *Rare*, *Bare*, Gy. 3: 343, FNESz I: 168), *Bátos* (1319: *Batus*, 1332-5: *Batus*, *Bacus*, *Sacus*, *Batus*, *Batus*, *Batus*, Gy. 3: 343, FNESz I: 177), *Boc* (1341: *Buch*, Gy. 3: 343, FNESz I: 221), *Bénye* (1283/414/568: *Benye!*, Gy. 3: 344, FNESz I: 195), *Buda* (1315/418: *Buda*, Gy. 3: 344, FNESz I: 259), *Cég* (1327: *Cheeg*, 1329: *Ceeg*, Gy. 3: 345, FNESz I: 280) *Dedrád* (1319: *Dedraad*, Gy. 3: 345, FNESz I: 360), *Dezmér* (1315/418: *Desmer*, Gy. 3: 346, FNESz I: 369), *Erked* (1297: *Erkud*, Gy. 3: 347, FNESz I: 427), *Fráta* (1331: *Frata*, 1293/580: *Fhratha*, Gy. 3: 348, FNESz I: 480), *Gesztrágy* (1219/550: *Gnezted* [f: *Guezt(er)ed*], Gy. 3: 348, FNESz I: 513), *Gledény* (1319: *Geledun*, 1332-5: *Gledyno*, *Eledyno*, *Oledyno*, *Gledyno*, *Cladino*, *Gladino*, *Kledyn*, *Gleamo*, Gy. 3: 348, FNESz I: 518), *Gyalu* (+1263/324/580: *Gyalo*, 1304: *Gyolou*, 1331: *Galo* ~ *Galov* ~ *Goolov*, Gy. 3: 349, FNESz I: 539), *Kara* (1339/364: *Kara*, Gy. 3: 352, FNESz I: 658), *Katona* (1327, 1329: *Kathana*, Gy. 3: 352, FNESz I: 698), *Kicsid* (1329: *Kychyd*, Gy. 3: 352, FNESz I: 728) *Kolozs* (1214/550, *Clus*, [1177 k.]: *Clusiensis*, 1291/315/335/349/377/614: *Kolos*, Gy. 3: 353-4, 356-7, FNESz I: 769), *Konrád* (1215/550: *Curnad*, Gy. 3: 360), *Kedelen* (1329: *Keduelen*, Gy. 3: 361, FNESz I: 704), *Lompérd* (1344: *Lamperth*, Gy. 3: 362, FNESz II: 45), *Ludvég* (1332-5: *Ludvici*, *Luduig*, *Luduici*, Gy. 3: 362, FNESz II: 54), *Mákó* (1299/300: *Mako*, Gy. 3: 362, FNESz II: 83), *Ménes* (1326: *Menes*, Gy. 3: 363, FNESz II: 120), *Méra* (1299/300: *Mera*, Gy. 3: 363, FNESz II: 122), *Mocs* (1329: *Mooch*, 1337: *Moch*, Gy. 3: 364, FNESz II: 150), *Monor* (1319: *Monor*, Gy. 3: 364, FNESz II: 155), *Noé* (1320: *Noee*, Gy. 3: 365), *Novaj* (1331: *Nouay*, Gy. 3: 365, FNESz II: 245), *Paszmos* (1319/320, 1319/323, 1323: *Pozpus*, 1332-5: *Pazpus*, *Posmus!*, *Piczpus*, *Posmus*, v., *Pozmus*, Gy. 3: 367, FNESz II: 323), *Pata* (1229/550: *Poca* [f: *Pota*], 1326: *Patha*, Gy. 3: 367, FNESz II: 323), *Péntek* (1322>428: *Penthwk*, Gy. 3: 368, FNESz II: 332), *Radus* (1228/378: *Radus*, Gy. 3: 368, FNESz II: 394), *Septér* ([1295-99], 1321, 1336: *Septer*, Gy. 3: 370, FNESz II: 467), *Ózd* (é. n. [1303 u.]: *Ozd*, Gy. 3: 373, FNESz II: 293), *Szopor* (1213/550: *Zupur*, Gy. 3: 375, FNESz II: 593) *Szovát* (1213/550: *Zuat*, 1311>348: *Zoath*, 1329: *Zovath*, Gy. 3: 376,

FNESz II: 594), *Teke* (1318/319: *Theke*, Gy. 3: 376, FNESz II: 629), *Türe* (1299/300: *Tyre*, 1332-5: *Tyukre*, *Thure*, *Cyre*, Gy. 3: 377FNESZ II: 692), *Vista* (1291: *Vysta*, Gy. 3: 378, FNESz II: 770), *Zutor* (1334/335: *Zuthur*, Gy. 3: 379, FNESz II: 811), *Zsuk* (1312: *Zuku*, 1320: *Zuky*, 1332: *Zuk*, Gy. 3: 379, FNESz II: 821).

Az adatok számának sokaságából levonhatjuk a következtetést, hogy a személynévi, azon belül is a pusztai személynévi helynévadás **mindkét megye legjellemzőbb helynévadási módja**. Nagyságrendekkel ritkább azonban a személynévi eredetű lexémák valamilyen toldalékkal ellátott formája a helynévadásban.

b) Kétrészes, személynévi előtaggal álló szerkezetek ugyancsak meglehetősen gyakoriak. Legnagyobb részük fajtajelölő szerepben álló utótaggal áll, mindössze néhány esetben található már létező helynév utótagként, ilyen esetben a második névrész mindig megnevező szerepű: *Áronszentmiklós* (1335: *Arunscenthmiclos*, Gy. 2: 90), *Boncnýirese* (1318, 1334: *Bonchnirese*, Gy. 2: 82), *Borsaharaszta* (1315/369: *Borsaharazta*, Gy. 2: 62), *Genyemacskása* (1314: *Genemachkasa*, Gy. 2: 78), *Józsefmacskás* (1343: *Machkas Joseph*, Gy. 2: 78), *Kondormárk* (1230/349: *Kundurmart*, Gy. 2: 76) települések Doboka megyéből, illetve mindössze egy esetben találunk személynévi előtagú, és megnevező utótagú szerkezetet Kolozs megyében: *Ózdszentpéter* (1329: *Ozdscentpetur*, é. n. [1303 u.]: *Ozdscentpet(ur)*, Gy. 3: 373. Az ilyen szerkezetű települések mindig a második névrészben megnevezett település osztódásával jöttek létre, az előtag pedig azt mutatja, hogy a másodlagosan létrejövő település kinek a birtokát képezni.

Fajtajelölő utótagú szerkezet a leginkább meghatározó számát tekintve a kétrészes személynévi előtaggal álló helynevek között. Az utótag szinte minden esetben 'település, falu, birtok' jelentésben áll. A birtoklás ténye megvalósulhat nyelvi, toldalékokkal jelöletlen, vagy jelölt formában. Doboka vármegyéből a következő nevek tartoznak ide (jelöletlen): *Bezdédtelek*, *Boctelek*, *Kendtelek*, *Salamontelek*, *Tahótelek*, *Vászoltelek*, *Viszolótelek*, *Zsombortelek*. A birtoklás ténye nyelvi síkon is, jelölt szerkesztésmóddal kifejeződik a következő nevekben: *Bacsonatelke*, *Balázsfalva*, *Bonchida*, *Cegettelke*, *Csépánelke*, *Csikatelke*, *Fitácelke*,

Fodorháza, Gyulaháza, Gyulatelke, Hermáotelke, Honattelke, Iklóotelke, Inokháza, Ivánkatelke, Jordánfalva, Lőrincfalva, Lőrincréve, Lőrincszigete, Márokháza, Mikestelke, Pálostelke, Simontelke, Szolttelke, Tibatelke, Urkontelke, Vidacstelke.

Kolozs megyéből pedig az alábbi, nyelvi szinten jelöletlen neveket lehet említeni: *Kedelentelek, Ponyvatelek, Somatelek, Szavatelek, Zsuktelek.* Az *Ábeltelke, Ajtontelke, Honattelke, Bogártelke, Bottelke, Györgyfalva, Inaktelke, Kozmatelke, Ludvégfalva, Morucháza, Ménestelke, Mikótelke, Miskotelke, Ondótelke, Tárcsaháza, Petelaka, Pétertelke, Petetelke, Szombattelke, Tamásfalva, Tiburctelke, Bartosújfalva, Vataháza, Velkértelke, Visatelke, Vizolyatelke* nevekben viszont a birtoklás nyelvileg is kifejeződik, birtokos személyjellel.

2.2.5. A települések névadásában gyakori eljárás, hogy a település **használóját** nevezik meg. Ez például valamilyen hivatali tisztség betöltésével járó birtok, település nevében jelenhet meg. Az egyrészes *Apáti* (1320: *Apati*, Gy. 2: 58), valamint a kétrészes *Úrtelek, Vajdaháza* helynevek esetén beszélhetünk ezen funkcióról Doboka megyében. Míg *Báni* (1315: *Bany*, Gy. 3: 342), *Kamarás* (1312: *Kamaras*, Gy. 3: 351). Kolozs megyei egyrészes helynevek esetében láthatjuk indokoltnak ugyanezt. Egyházi birtokra utalhat a mindkét vármegyében előforduló kétrészes *Papfalva* helynév.

2.2.6. Szemantikailag kifejezheti a névrész **az ott lakó emberek** csoportját. Ezt a csoportot jellemzően az egy helyen élésen túl valamilyen más azonosság is jellemzi. Jellemző volt például az a szokás, hogy a középkorban az azonos foglalkozást űző várnépet egy helyre telepítették, ilyen esetben a helynévben a foglalkozás neve jelenik meg (KÁLMÁN 1973: 166). Az egyrészes *Igrici* (1379: *Igrichy*, Gy. 2: 72), *Kovácsi* (1467: *Kowachy*, Gy. 2: 76), illetve a kétrészes *Kovácssteleke* Doboka megyében, a *Csősz* ([1303 u.]: *Cheuz*, Gy. 3: 345), *Őr* (1320: *Eur*, Gy. 3: 366) ugyancsak egyrészes, valamint a kétrészes *Csősztelke* helynevek Kolozs megyéből utalnak erre. Megjegyezhetjük az olyan eseteket, amikor egy-egy idegen etnikum betelepítése történik egy adott helyre. Településneveink utalnak az idegen etnikumokra, ami azt bizonyíthatja, hogy a betelepített etnikumot egy helyre telepítették. Nyelvileg ez megvalósulhat egy-, illetve kétrészes formában is: *Bolgár* (1284/XV: *Bolgar*, Gy. 3: 367), *Örményes* (1321: *Ermenus*, Gy. 3: 366), *Szászfenes*

(1297: *Zaazfenes*, Gy. 3: 347), *Oláhfenes* (1332-5: *Olafenes*, *Olaufernes*, *Olahfenes*, *Olafenes*, Gy. 3: 347), *Oláhzsuk* (1483: *Olahswk*, Gy. 3: 341), *Tótfalu* Kolozs megyéből, és *Szászszilvás*, *Tótör* (1305: *Toutheur*, Gy. 2: 92) helynevek Doboka megyéből erre utalnak. Az ilyen funkcióban álló kétrészes nevek második névrésze egy kivétellel (*Tótfalu*) minden esetben megnevező funkcióban áll, és a korpuszban megtalálható az ezen névrésznek megfelelő eredeti helynév is, ez alapján úgy gondolom, hogy a betelepülők nem alapítottak új települést (ezt egyedül *Tótfalu* esetén feltételezem), hanem a már meglévő falvak közelében vagy azok bizonyos részeire telepedtek le.

2.2.7. A hely **eredetével, kialakulásával** kapcsolatos szemantikai tartalmat örökítenek meg a dobokai *Só* (1243/344: *Sow*, Gy. 2: 87), *Vásárhely* és a kolozsi *Vásárhely* nevek. *Só* kapcsán feltételezhetjük, hogy a közelben sóbánya működött, vagy a kibányászott sót a településen átívelő úton szállították. A *Vásárhely* szerkezetek pedig a település árumegállító jogára utalnak.

2.3. A névrész kifejezi a denotátum más helyhez való viszonyát

Településnevek névadásának meghatározó motívuma lehet az adott település más **helyhez való viszonya**. Leggyakrabban mikrotoponimákkal találkozhatunk ilyen funkcióban, amelyek metonimikusan aztán az adott település névadásában is szerepet kaptak. Már említett tanulmányában HOFFMANN kifejti (1999: 210), hogy a helynevek ilyen típusú felhasználása a denotátum **elsődlegesen lokális** jellegű sajátosságára utal. A csoporton belül több kategóriát megvonhatunk aszerint, hogy a megjelenő másik hely milyen típusú (víz, térszíni forma, tájrész stb.)

2.3.1. A helynévben nyelvileg igen gyakran fejeződik ki, ha a denotátum valamely (általában a denotátumnál nagyobb) **helynek a része**. Erre a funkcióra való utalásra az összetett helynevek szerkezete alkalmas. A dobokai *Árokalja* ([1235-70,1272-90]>355: *Arukalia*, Gy. 2: 59) és *Felnyíresfő* (1347: *Fulniresfey*, Gy. 2: 82) előtagjai segítségével fejezik ki ezt a viszonyt. Kolozs megye helyneveiben *Máriatelekfő* (1283/414/568: *Mariatelukfew!*, Gy. 3: 363) névnél ugyanezen szerepet látjuk.

2.3.2. A helynek a közelében lévő **vízhez** (patak, folyó, ér, kút stb.) való viszonyítása az elnevezésben nem véletlen. A régiségben a lakóhely megválasztásában meghatározó szempont volt, hogy a települések közelében legyen valamely természetes vízlelőhely, amiből mind az emberek, mind az állatok ihattak, a földeket öntözhatték vele, halászhattak stb. (Vö. ÉSIK 2007: 37)

Doboka megye helynevei közül kút neve szolgál alapjául a következő elnevezéseknek: *Köblös* (1306: *Kublus*, Gy. 2: 76), *Bándkúttelke* 1312: *Bandkuthtelke*, Gy. 2: 59), *Gyekekuta* (1329: *Gekekuta*, Gy. 2: 70), *Kovácskút* (1312: *Kouachkuth*, Gy. 2: 76). Folyó, vízfolyás neve jelenik meg *Sajó* (1332-5: *Soyana ~ Soyo*, Gy. 2: 86), *Sebes* (1319/320: *Sebus*, Gy. 2: 86), *Lekence* (1285/800 k.: *Lekenche ~ Lekicench*, Gy. 2: 77) nevek esetében. Egyéb, vízrajzi lexémák pedig *Bonchida* ([1263], 1332: *Bonchhyda*, 1332-5: *Bonchida*, Gy. 2: 61), *Lőrincréve* (1387: *Lewrinchryue*, Gy. 2: 78), *Lőrincszigete* (1320: *Leurenchzygethe*, Gy. 2: 78) településnevekben fejezik ki a fent megnevezett viszonyt. Némi magyarázatot igényel *Köblös* település neve ehhez kapcsolódóan. A *köböl* szó a régiségben úrmértéket kifejező jelentéssel bírt, amely ugyanezen nevű, víz kimerésére használt tárgy nevéből jött. A *Köblös* mikrotoponimaként tehát 'olyan kút, amelyből a vizet köből segítségével merik ki' jelentéssel bírt, majd a kút neve vált a település nevévé.

Kolozs megye vízlelőhelyhez kapcsolódó helynevei a következők: *Fűzkút* (1329: *Fyzkut*, Gy. 3: 348), *Köbölkút* (1297: *Kubulkuth*, Gy. 3: 361) elnevezések alapjául szolgál kútnév, *Érd* (+1263/324/580: *Eerd* al. nom. Szyluastelke, Gy. 3: 374), *Sajó* (1228/378: *Soyou*, Gy. 3: 369), *Lóna* (1298: *Lona*, Gy. 3: 362), *Szamos* (1332-5: *Zomus*, Gy. 3: 370), *Sóspatakelke*, *Szamosfalva* esetében a település nevének alapjául vízfolyás szolgál, *Kajántó* ([1283]/379>424-3: *Kayantho*, Gy. 3: 350) elnevezésben pedig egy tó neve fejeződik ki.

2.3.3. A helynévben **térszíni forma** nyelvi kifejeződése szintén nem ritka. A vizsgált két vármegye domborzati jellegzetességeiből következik, hogy az itt létrejövő sajátosságot kifejező névrészek minden esetben a tájból kiemelkedő domborzati elemre (bérc, halom, kő), vagy éppen az ezek között elterülő formára (völgy) utalnak.

Doboka megye ide tartozó helynevei a következők; *Hérhalom* (1310>358: *Herholm*, Gy. 2: 80), *Őrhalom* (1348: *Eurholm*, Gy. 2: 80), *Sólyomkő* (1320: *Solumkuu*, Gy. 2: 87). Ezen nevek első ránézésre összetetteknek tűnnek, azonban közelebbről megvizsgálva őket kiderül, hogy a településnevek mind másodlagosan, mikrotoponimák neveiből keletkeztek, metonimikus névátvitellel. Tehát *Hérhalom*, ha mikrotoponimaként elemezzük, akkor valóban két névrészt tartalmazó, összetett név, azonban a belőle létrejött település nevében csak egy szemantikai jegy fejeződik ki, amit így lehetne megfogalmazni: 'Hérhalom közelében fekvő [ti. település]'.

Kolozs megye ide kapcsolódó településnevei ugyanezen névstruktúrát követik: *Apáthavasa* (1299/447: Leske vulgo *Apáthavasa*, Gy. 3: 362), *Petebérce* (1334: *Petheberche*, Gy. 3: 368). A *Bodrovölgytelke* kétrészes településnév esetében a másodlagos keletkezés nyelvileg is kifejeződik a *-telke* utótag hozzákapcsolásával.

2.3.4. A névadás **tájréssz, kisebb vagy nagyobb területi egység** elnevezését is felhasználhatja lokális viszony érzékeltetésére. Az ilyen tájrészek lehetnek egészen nagyok (Vö. *Hajdúság, Nyírség, Kunság* stb.), vagy kisebbek, esetleg csak néhány települést magába foglalók (esetünkben ilyenekkel találkozunk). Jellemző az ilyen területekre, tájrészekre, hogy több névben (mikro-, és makrotoponimában egyaránt) megjelennek, névbokrokat hozhatnak létre.

Kolozs vármegye helynevei között az egyrészes *Bányabükke* (1322/560: *Banabike*, Gy. 3: 343), *Oroszfája* (1297: *Vruzfaya*, 1335: *Wruzfaya*, Gy. 3: 365), valamint a kétrészes *Kiserdőtelek* nevek sorolhatók ezen kategóriába. *Bányabükke* település szemantikai jelentése így írható körül: 'a bányabükki erdő mellett található [ti. falu, birtok]'. *Kiserdőtelek* nevében a *-telek* második névrészként való megjelenése által a településnév létrejöttének másodlagossága nyelvileg is kifejeződik. Mindhárom név a hely közelében fekvő erdőre utal.

Doboka ide illő helynevei a következők: *Borsaharaszta, Csomafája* (1307: *Chamafaya*, Gy. 2: 65), *Igalja* (1230/349: *Igalia*, Gy. 2: 72), *Őrmező* (1320: *Eur Mezeu*, Gy. 2: 83), *Válaszút* (1325/326: *Valazut*, Gy. 2: 93) egyrészes helynevek, valamint a kétrészes *Dobokavárfalva* (1279: *Dobokawarfolua*, Gy. 2: 66). Látszik, az előbbi megyéhez képest némileg több névvel állunk szemben és változatosabb

képet is mutat elemeit tekintve, amiből arra lehet következtetni, hogy ezen megyében jellemzőbb ez a névadási eljárás.

2.3.5. A névadásban gyakran jelenik meg a denotátum közelében elhelyezkedő **épület**. Elsősorban olyan épületek indukálhatnak névadást, amik funkciójuk, szerepük révén nagyban meghatározzák a település mindennapi életét, pl. várak, templomok, paloták stb. Jellemzően egyrészes helynevek keletkeznek ilyen módon.

Doboka vármegyében a következő nevekre érvényes ez: *Bivalakol* (1246/263: *Byolokol*, Gy. 2: 60), *Palota* (1320: *Palata*, Gy. 2: 84). *Bivalakol* névből valószínűleg a település eredeti, településsé válása előtti funkciójára lehet következtetni.

Ami a kategóriát elemszámát tekintve igazán jelentőssé teszi, az a templomok jelenléte. Rendkívül gyakori, hogy a települések neve a templom nevéből származik, ami pedig azon szent nevét őrzi, akinek tiszteletére felszentelték, ezek az ún. **patrocíniumi nevek**. Doboka esetén *Szentandrás* (1288/390>394/408: *Zenthand(re)as*, Gy. 2: 72), *Szentegyed* (1318: *S.Egidio*, 1320/324: *Scenthegyud*, 1321: *Scenthegud*, Gy. 2: 88), *Szentgothárd* (+1245[1317 k.]: *Scentgothart*, Gy. 2: 89), *Szentiván* (1305: *Scenthyuan*, Gy. 2: 89), *Szentjakab* (1332-5: *Jacobi v.*, 1456: *Zenthiacab*, Gy. 2: 90), *Szentkaterina* (1320: *Scenkatherina*, Gy. 2: 90), *Szentmárton* (1312: *Zenthmartun*, 1335: *Scenthmarthun*, Gy. 2: 90), *Szentmiklós* (1329: *Zentmiclos*, Gy. 2: 90), *Szentpéter* (1312: *Zenpetur*, Gy. 2: 90) települések nevében játszik ez a névadási motiváció szerepet. Érdeemes megjegyezni, hogy említett megyében minden ilyen elnevezés egyrészes helynévként jelenik meg, míg Kolozs megye esetében ez sokkal változatosabb képet mutat: a *Szentbenedek* (+1263/324/580: *Szent Benedewk*, Gy. 3: 371), *Szentgyörgy* (+1263/324/580: *Zent Georg*, Gy. 3: 371), *Szentiván* (+1263/324/580: *Szent Iwan*, Gy. 3: 371), *Szentlászló* (1285/XIX: *S. Ladislai*, 1332-5: *S. Ladislao*, *S. Ladyslao*, Gy. 3: 372), *Szentmárton* (1332-5 *S. Martino*, 1329: *Zenmartun!*, Gy. 3: 372), *Szentmiklós* (1280/717: *S. Nicolaum*, 1322/344/XVIII: *Szent Miklos*, Gy. 3: 372), *Szentpál* (1295: *S. Paulo*, 1341: *Zenpal* Gy. 3: 373), *Szentpéter* (1305: *Scentpetur*, Gy. 3: 373) helynevek egyrészesek, azonban meglehetősen nagy számban szerepelnek kétrészes

patrocíniumi elnevezések is: a *Máriamagdolnatelke* (1315/418: *Mariamagdalen*
Theleke Gy. 3: 363), *Máriatelek* (+1263/+324/580: *Mariatelwk*, Gy. 3: 363),
Máriatelke (+1324/580: *Mariateleke*, 1285>559: *Mariathelke*, 1315/418:
Mariatheleke, Gy. 3: 363), *Szentesháza* (1332-5: *Gindusdorf [f: Sindusdorf?]*,
Szentivántelke, *Szentmihályfalva* (1329: *Zentmihalfolwa*, Gy. 3: 372),
Szentmihálytelke (1283/414/568: *Zentmyhelteke!*, Gy. 3: 372) nevek sorolhatók ide.
Nem védőszent neve fogalmazódik meg ugyan a dobokai *Keresztúr* (1320: *Kerestur*,
Gy. 2: 75) hely nevében, de ugyanígy a falu templomára utalás a funkciója.

2.3.6. A hely **viszonyított, relatív helyzete** fogalmazódik meg néhány esetben a névadásban. Ezen funkció tipikusan a településosztódások által másodlagosan létrejött, az eredeti helyből kivált települések elnevezésére jellemző. Leginkább az *alsó/al, felső/fel* szavakkal történik meg ezen esetekben az utalás, és az eredeti településhez viszonyított helyzet jelenik meg az elemzésben. Ennek szerkezeti következménye, hogy a nevek minden esetben kétrészesek, és második névrészi funkcióban mindig megnevező szerepű tag áll.

Doboka vármegye helynevei közül *Aldevecser* (1230/349: *Deuecher Inferior*, Gy. 2: 66), *Alnyíres* (1298>305: *Olnyrus*, Gy. 2: 82), *Alsómacskás* (1307: *inferior Machakas*, Gy. 2: 78), *Alsósajó* (1332-5/Pp.Reg: *Soyov Inferior*, Gy. 2: 86), *Feldevecser* (1230/349: *Deuecher Superior*, Gy. 2: 66), *Felnyíres* (1305, 1305>305: *Fulnyres*, Gy. 2: 82), *Felsőmacskás* (1313/356/358: *Machkas superior*, Gy. 2: 78), *Felsőtök* (1280: *superior Theuk*, 1379: *Felseutheuk*, Gy. 2: 92) említhetők e kategória példáiként.

Kolozs megye esetében pedig a *Középlak*, *Felkapus* (1219/550: *Felcopusi*, 1318: *Kopus Superiori*, Gy. 3: 351-2), *Felsajó* (1332-5: *Boyano Superiori*, *Sorano Superiori*, Gy. 3: 369) települések nevében találhatunk ilyen funkciót.

A *Kétdevecser* (+1245 [1317 k.]: *Kethketh Deuecher*, Gy. 2: 66), *Kéthorpágy* (1320: *Kethurpaag*, Gy. 2: 75) és *Kétnyíres* (1305: *Kethnyeres*, Gy. 2: 82) típusú elnevezések rendszerint két azonos nevet viselő település összeolvadásáról tanúskodnak, ezekről azonban majd a keletkezéstörténeti elemzés kapcsán szölok bővebben.

3. Megnevező szerepben álló névrészek

A megnevező funkcióról fentebb már beszéltem HOFFMANN 1999-es munkája alapján. „Megnevező funkcióban minden esetben csak valódi helynév állhat. Ez a név egy új név részeként ugyanazt a szerepet tölti be, ami egyben eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra való utalást” (HOFFMANN 1993: 47).

A fentiek alapján körvonalazható a megnevező funkció előfordulása. Helynév önmagában, egyrészesként két esetben tölthet be ilyen funkciót; a) ha a névadás nem a magyar nyelven belül történt meg, hanem azt a magyar nyelvű közösség csak átvette jövevénytájaként. b) ha a névadás a magyar nyelvben keletkezett ugyan, de szemantikai tartalma már elhomályosult. Mivel az általam vizsgált korpusz neveit a névadástól nem választja el komoly időbeli távolság, a már idézett alapelvet érvényesítve, miszerint a helynévadás mindig motivált (HOFFMANN 1993:43), kijelenthetjük, hogy ez az utóbbi eset dolgozatom korpuszában nem játszik szerepet.

3.1. A helynév **jövevényelem** a következő Doboka vármegyei egyrészes helynevek esetében: *Esztény* (1305: *Istyan*, 1306: *Iztyen*, Gy. 2: 68, FNESz I: 433), *Gorbó* (1336: *Gorbo*, p. ~ *Gurbo*, p. ~ *Gurbov*, Gy. 2: 69, FNESz I: 522), *Kerlés* (Kézai [1282-5]: *Kyrioleis*, 1295-99, Chron. saec. XIV.: *Kyrieleys*, 1332-5/Pp.Reg: *Kynelis*, Chron. saec. XIV.: *Kirieleis*, Gy. 2: 75, FNESz I: 721), *Onok* (1317: *Onuk*, Gy. 2: 83, FNESz II: 279), *Serling* (1319/320: *Serleng*, Gy. 2: 86, FNESz II: 468), *Ugróc* (1345: *Wgruch*, Gy. 2: 92, FNESz II: 679), illetve Kolozs megye következő nevei tartoznak e névszerkezeti típus alá: *Palatka* (1296: *Palathka*, Gy. 3: 366, FNESz II: 308), *Rőd* (1292: *Revd*, Gy. 3: 368, FNESz II: 428), *Szelecse* (1285/285/XVIII: *Zelege*, Gy. 3: 371, FNESz II: 549), *Szokol* (1322: *Zakol*, Gy. 3: 375, FNESz II: 589), *Szomordok* ([1260-70]: *Zomordog*, t., 1283/414/568, 1315/418: *Zomordok*, Gy. 3: 375, FNESz II: 593), *Szucsák* (+1297: *Zuchak*, Gy. 3: 376, FNESz II: 600).

Gyakori azonban a megnevező funkció jelenléte összetett helynevek esetében, második névrészi pozícióban is. Ez mindig másodlagos névadást takar, ahol a névrész szerepe már nem azonos az elsődleges névadásban szereplő funkcióval, hiszen ilyenkor magára a megnevezett településre utal a denotátum. Az előtag funkciója szempontjából már egyszer előkerültek ezek a nevek a különböző kategóriákban. Jelentésszerkezetüket egy konkrét példa alapján mutatom be:

Józsefmacskás település második névrésze *Macskás* létező, már említett településre utal. Ezek alapján tehát 'Macskás település azon része, amelynek József nevű személy a birtokosa' formában írhatjuk le a pontos szemantikai tartalmát. Ugyanígy jelentésszerkezettel írható le az alábbi összes ilyen szerkezetű névforma.

3.2. A megnevező funkció **másodlagosan létrejött, összetett helynevek második névrészában** szerepel.

Doboka esetében: *Aldevecser*, *Alnyíres*, *Alsómacskás*, *Alsósajó*, *Áronszentmiklós*, *Boncnyírese*, *Boncnyírese*, *Feldevecser*, *Felkapus*, *Felnyíres*, *Felsőtök*, *Genyemacskása*, *Hídalmás* (1332-5: *Hydalmas*, Gy. 2: 58), *Józsefmacskás*, *Kétdevecser*, *Kéthorpágy*, *Kétnyíres*, *Kisdevecser*, *Kisesküllő*, *Kismohaly* ([1326-42]>347: *Kysmuhol*, Gy. 2: 81), *Kondormárk*, *Nagysajó*, *Székakna* (1315: *Scekakna*, Gy. 2: 87), *Tótőr* példái említhetők meg.

Kolozs vármegye nevei között pedig a *Kisakasztó*, *Nagyakasztó*, *Kiscég*, *Nagycég*, *Szászfenes*, *Oláhfenes* (1332-5: *Olafenes*, *Olaufernes*, *Olahfenes*, *Olafenes*, Gy. 3: 347), *Felkapus*, *Kisméhes*, *Nagyméhes*, *Oláhsuk*, *Felsőpalatka*, *Felsajó*, *Kissajó*, *Ózdszentpéter* elnevezések kerülnek a sajátosságkifejező+megnevező szerkezetű nevek kategóriája alá.

3.3. A megnevező funkció az **összetett helynév utótagjában** játszik szerepet

Az ilyen típusú szerkezeteket történeti szempontból kiegészülés hozza létre, másodlagosan alakulnak ilyené. Egy már meglévő helynévhez később csatlakozik egy fajtajelölő funkcióban álló utótag.

Doboka megyéből három példát lehet hozni erre a szerkezeti típusra: *Biszó* > *Biszótelke*, *Csobolyó* (1265: *Chobolo*, Gy. 2: 65) > *Csobolyótelek*, illetve *Kismohaly* > *Kismohalytelek*. Kolozs megyéből ugyanezen szerkezettel a *Kolozs* > *Kolozsakna* (1314: *Clusakna*, Gy. 3: 353), *Kolozsmonostor*, *Kolozsvára*, illetve a *Nagyakasztó* > *Nagyakasztótelke* helynevek jellemezhetők.

4. Kategorizálhatatlan helynévrész

Ezen csoportba az olyan neveket helyezem, amelyek etimológiai hátterére, jelentésszerkezetére nem találtam semmilyen egyértelmű utalást, így ezeket csak felsorolom a két vármegye szerint.

Doboka vármegye esetében az *Adalin* (1320: *Odalein*, Gy. 2: 58), *Bányika* (1336: *Banika* ~ *Bayka*, Gy. 2: 59), *Benete* (1306: *Benete*, Gy. 2: 60), *Bongárd*⁹ ([1331 k.], Gy. 2: 62), *Bödön* (1305/XIX.: *Bodin*, Gy. 2: 63), *Csalótelke*¹⁰ (1307/347: *Chalotelke*, Gy. 2: 64), *Esküllő* (Anon.[1200 k.]: *Esculeu*, 1331/337: *Eskeleu*, Gy. 2: 68), *Gresef* (1319/320: *Greseph*, Gy. 2: 70), *Harina* (1246/263: *Herina*, 1282: *Herena* (Gy. 2: 72), Gy. 3: 361).*Luzsád* (1279: *Lusad*, Gy. 2: 78), *Milvád* (1320: *Miluad*, Gy. 2: 81), *Nazalas* (1215/550: *Nazalas*, Gy. 2: 81), *Néc* (1291: *Neech*, Gy. 2: 81), *Purgó* (1328: *Purgo*, Gy. 2: 62) *nevekről* nem tudtam meg információkat.

Kolozs vármegye esetén a következő nevek szemantikai szerkezete (és sokszor még olvasata is) ismeretlen: *Achya* (1213/550: *Achya*, Gy. 3: 341), *Dereg* (1214/550: *Dereg*, Gy. 3: 346), *Tomb* (1319>347: *Thumb*, Gy. 3: 346), *Fodot* (1214/550: *Fodot*, Gy. 3: 348), *Gyerecse* (1304: *Gyereche*, Gy. 3: 348), *Gyümcstelke* (1315/418: *Gyechtheleke*, *Gyumchteleke*, Gy. 3: 349), *Kályán* (1326: *Kalyan*, Gy. 3: 351), *Légenfark* (1329: *Legenfark*, Gy. 3: 361)*Leske* (1299: *Leske*, Gy. 3: 362), *Néc* (1334/335: *Neech*, Gy. 3: 365).

III. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek komplex vizsgálata megkívánja a funkcionális-szemantikai elemzés mellett a másik leíró szempontú vizsgálati mód, a lexikális-morfológiai érvényesítését is. Ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a névadáshoz a közösség,

⁹ Esetleg felvethető, hogy a szláv *grád* szó szerepel benne, amely igen gyakori a jövevényszavakban.

¹⁰ Egyértelműen megállapítható, hogy összetett helynév, fajtajelölő szerepben álló utótaggal, azonban az előtag eredete, funkciója bizonytalan.

illetve a névadó milyen grammatikai-lexikális elemeket és milyen formában hasznosít a nyelv eszköztárából. Fontos leszögezni, hogy a lexikális elemzés során folyamatosan reflektálni fogok a funkcionális elemzés eredményeire, illetve kategóriáira, mivel az egyoldalú és kizárólag lexikális szempontú elemzés könnyen téves megállapításokat eredményezhet (Vö. HOFFMANN 1993: 55-6). Elemzésem háttéréül a már idézett HOFFMANN dolgozat szolgál (1993), illetve gyakorlati megvalósításban TÓTH VALÉRIA ugyanezen témáról írott tanulmányát (2001b) veszem alapul a vármegyék korpuszának vizsgálatában. A csoportosításban elsősorban a TÓTH VALÉRIA által az említett tanulmányban megfogalmazott struktúrát követem.

1. Egyrészes helynevek lexikális morfológiai felépítése

Egyrészes helynévnek tekintek minden olyan nevet, amely egy névrészből áll (a névrészből l. fentebb, a funkcionális elemzésről szóló részben), tehát funkcionális szempontból egy szemantikai egységből áll, benne egy jelentésmozzanat, egy funkcionális szerep fejeződik ki. Az osztályozás elsősorban szófajteni kategóriákon alapul, mivel az egyes szófajok alapján meghatározzák a belőlük létrejövő lexémák felhasználási módját sajátos jelentéstartalmuknak köszönhetően.

1.1. Főnévi eredetű lexéma szerepel a névben

A névben főnévi eredetű lexéma szerepel, ha a névadás motivációja valamely személy, csoport vagy a környezetben található létező, esetleg elvont dolog, amely olyan jelentőségre tesz szert az adott településsel kapcsolatban, hogy az indukálhatja a névadásban való szerepét.

1.1.1. A névben földrajzi köznévi lexéma szerepel

Földrajzi köznevek kis számban szerepelnek önmagukban, egyrészes helynévként. Jellemző előfordulásuk inkább a kétrészes helynevekben, másodlagos névrészként gyakori. A korpuszomban mindkét vármegye esetén mindössze egy-egy ilyen esetet találtam, a dobokai *Lak* puszta köznévi formában és a Kolozs megyei

Akna települések nevei tartoznak ide. A földrajzi köznévi kategória – mint láthatjuk az előző fejezetben – funkcionálisan fajtajelölésre alkalmas.

1.1.2. A névben **személyt, csoportot jelölő köznév** szerepel

Személyre vagy csoportra utaló funkciója érvényesül a közneveknek az alábbi esetekben; a) foglalkozásnévből keletkezett egyrészes nevek a Doboka megyei *Apáti*, *Igrici*, *Kovácsi*, mindhárom esetben *-i* helynévképzővel szerepelnek. Képzetlen formájú névvel nem találkozunk ezen megyében. Figyelemre méltó azonban, hogy Kolozs megye esetén éppen a képzetlen formájú alakok az uralkodók: *Csősz*, *Kamarás*, *Őr* képzetlen formában álló, míg mindössze *Báni* település neve van az *-i* képzővel ellátva. b) Törzsnévből keletkezett köznév mindössze egy esetben található: a Kolozs megyei *Keszű* helynévben.

1.1.3. A névben nem **személyt jelölő köznév** áll

A nem személyt jelölő lexémák csoportjába tartoznak a növény-, illetve állatnevek, épületek megjelölései. A névadásban való szerepüket indukálhatja elterjedtségük az adott helyen, illetve épületek esetében a környezetből való kimagaslásuk, vagy a település életében betöltött központi szerepük pl. egy templom vagy vár esetében.

a) Képzett, *-s* helynévképzővel ellátott egyrészes **növénynevek** szerepelnek lexémaként a következő dobokai nevekben: *Almás*, *Buziás* ~ *Bozjás*, *Hársas*, *Mogyorós*, *Szilvás*, *Szőlős*. Pusztáknövénynévi szerkezetek a *Búza*, *Kapor* és a *Szil* elnevezések. *Szili* esetében, ahogyan a képzetlen *Szil*-nél, a közeli szilfaerdőre történik utalás, és *-i* képző járul a fanévhez.

Kolozs vm. növényi eredetű közszei lexémái a következőképpen néznek ki: *-s* képzővel állnak a *Berkenyes*, *Diós*, *Egeres*, *Eperjes*, *Harasztos*, *Komlós*, *Nádas*, *Sármás*, *Szilvás* településnevek; *-d* képzőelem szerepel a *Komlód*, *Korpád* nevekben; ritka képzési módnak tűnik a *-gy* helynévképző szerepeltetése növénynévi lexémával, mindössze egy esetben: *Kórógy* nevében találkozhatunk vele. Pusztáknövénynévi ugyancsak egy esetben lett helynévvé: *Jegenye* település nevében. Ugyancsak egy név esetén a növénynévi alaptagú lexémán *-sd* képzőbokrót találunk: *Nádasd*.

A növénynevek szerepeltetése helynévben a település környékén, határában nagy mennyiségben termő flórára utal. Ez a névadási mód a példák számát tekintve meglehetősen megterheltnak tűnik, ezen kategórián belül is az *-s* morfémát tartalmazó alakok messze a legelterjedtebbek.

b) **Állatnévi** lexémát találunk *-s* képzővel ellátva a következő dobokai helységnevekben; *Macskás, Rákos, Solymos*. Más toldalékkal vagy önmagukban, formáns nélkül e megye területén az állatnévi lexémák nem fordulnak elő.

Kolozs esetén szintén az *-s* helynévképzővel ellátott formák a leggyakoribbak, *Nyulas, Ölyves, Solymos* települések nevében játszik szerepet ez a lexikális szerkezet. A megye nevei között találunk egy formáns nélküli állatnévi lexémát tartalmazó névrészt is: *Süldő*.

c) **Épületnévi** alapú egyrészes helynevek

Doboka vármegyéből: *Palota, Bivalyakol*. Kolozs esetén ugyanígy, azaz mindenféle formáns nélkül szerepel *Monostor* neve, illetve találkozhatunk ugyanezzel a névvel *-a* birtokos személyjeles formában is (*Monostora*). *Kapus* egy képzői *-s* elemet tartalmaz.

1.1.4. A névben **tulajdonnévi eredetű** lexéma áll

Tulajdonnévi alapszóból származó neveknek két típusát lehet elkülöníteni: a személynévi és a helynévi alapút.

a) **Személynevet tartalmazó** névrészben elsősorban a hely birtokosa fejeződhet ki, ritkább esetben a helyhez valamilyen más módon kötődő személy nevére utalhat. Amint már említettem, ezek között nehéz különbséget tenni.

Pusztai személynévi helynévadás szerepéről már bővebben szoltam a funkcionális

elemzés keretében. Lexikális szempontból annyit érdemes megjegyezni, hogy személynév állhat egyrészes helynévként, metonimikus névadási móddal alakulva, illetve kétrészes nevekben, ilyenkor a birtoklás ténye rendszerint nyelviileg is kifejeződik toldalékok formájában a második névrészi szerepben álló elemen (erre azonban majd a kétrészes nevek tárgyalásakor térek ki részletesebben).

Kolozs vármegye pusztai személynévi elnevezései a következők: *Ajton, Bács, Báld, Báré, Bátor, Boc, Bénye, Buda, Cég, Dezmér, Fenes, Fráta, Gledény, Gyalu, Ida, Kara, Katona, Kicsid, Kolozs, Kornád, Lomb, Ludvig, Mákó, Ménes, Méra, Mocs, Monor, Noé, Ondó, Paszmos, Pata, Radus, Rosk, Septér, Ózd, Szopor, Szovát, Teke, Topa, Tuzson, Türe, Vejla, Vista, Zutor, Zsuk.*

A személynévi csoport speciális kategóriáját képezik a patrocíniumi nevek. Ez esetben a templom, illetve a falu védőszentjének neve fejeződik ki a névadásban: *Szentbenedek, Szentgyörgy, Szentiván, Szentmárton, Szentmiklós, Szentpál, Szentpéter* Kolozs megyei települések nevében kap szerepet ez a lexikális kategória. Dobokából pedig *Szentandrás, Szentegyed, Szentgothárd, Szentiván, Szentjakab, Szentkaterina, Szentmárton, Szentmiklós, Szentpéter* elnevezéseket kell megemlíteni e helyen. Az ilyen típusú szerkezetek kifejezhetnek valódi birtoklást is, ha a települést alapítók ténylegesen valamely szent oltalmába helyezték azt (TÓTH V. 2001b: 135, BÉNYEI-PETHŐ 1988: 84).

b) A tulajdonnévi alaptagból keletkezett nevek csoportosításának másik jellemző kategóriáját a már **meglévő helynevek felhasználásával** létrejött települések adják. Már meglévő helynév felhasználása a névadásban két funkcióban lehetséges, megnevező és valamilyen sajátosságot kifejező funkcióban (Vö. TÓTH V.1999: 436, HOFFMANN 1999: 207-216).

a) Mikrotoponimából metonímia segítségével keletkezhet helynév, amely minden esetben sajátosságot kifejező funkcióban áll egyrészes helynévként, és egyértelműen megjelenik benne a másik helyhez való viszony.

A településnév mikrotoponima előzménye **lehet tájrész**: *Bányabükke, Oroszfája* (Kolozs), *Borsaharaszta, Csomafája, Igalja, Őrmező, Válaszút* (Doboka). **Víznév**: *Fűzkút, Kajántó, Köblös, Lóna, Sajó, Szamos, Szeret, Érd* (Kolozs vm.),

Gyekekuta, Kovácskút, Lóna, Lőrincréve, Lőrinczigete, Sajó (Doboka vm.).
Térszíni forma szolgál a következő nevek alaptagjául: *Apáthavasa* (Doboka),
Hérhalom, Órhalom, Sólyomkő (Kolozs).

b) A **jövevénynevek** a magyar névhasználók számára semmilyen más szemantikai tartalmat nem szolgáltatnak, mint azt, hogy 'a hely neve'. A vizsgált területen szláv, illetve két esetben német (*Rőd, Serling*) jövevényelnevezésekkel találkozhatnak; *Palatka, Rőd, Szelecse, Szokol, Szomordok, Szucsák* (Kolozs) *Gorbó, Lekence, Ugróc* (Doboka).

1.2. A településnévben melléknévi, vagy melléknévi jellegű szó (igenév) szerepel alaptagként

Míg a főnévi alaptagú nevek elsősorban a hely viszonyulását fejezik ki valamely dologhoz, személyhez vagy más helyhez, addig a melléknévi alaptagú nevek az adott településről valamely tulajdonságot fejeznek ki. A két kategória között átfedés is lehetséges, ha a *Macskás, Rákos, Korpás* stb. neveket vesszük figyelembe, akkor az e nevekben meglévő -s képzőelem helynévképzőnek és melléknévképzőnek is minősíthető. Egyrészes helynév melléknévi alaptaggal a fenti eseteken kívül igen kevés akad: mindössze *Fejérd*, helynévképző elemmel, Kolozs megyéből, illetve Doboka vármegye *Sebes* településneve sorolható ide (azonban ez esetben inkább a település és egy másik helynév, a *Sebes* patak viszonyára utaló funkcióban áll, így csak a patak nevében számít szigorúan képzetlen melléknévi alaptagúnak).

2. Kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A két névrészből álló helynevek utótagjuk szerint kétfélek lehetnek, kizárólag földrajzi köznévi vagy megnevező funkcióban álló névrész szerepelhet utótagjukként (vö. TÓTH V. 2001b: 136).

2.1. Földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek

Amíg az előzőekben azt tapasztaltuk, hogy az önmagában álló egyrészes földrajzi köznévi alaptagú településnevek meglehetősen ritkák, addig feltűnően magas a második névrészként álló földrajzi köznevek száma, melyek a vizsgált korpuszban kivétel nélkül egyszerűek, összetett földrajzi köznevet (pl. *nagyút*) nem találunk a vizsgált településnevek között.

2.1.1. Főnévi előtaggal álló szerkezetek

1. Az ezen alcsoportba tartozó nevek a második névrész valamely sajátosságát, más dologhoz, személyhez vagy helynévhez való viszonyulását fejezik ki. Funkciójában az ilyen típusú névszerkezetek nagyban hasonlítanak a korábban már tárgyalt hasonló alaptaggal bíró egyrészes helységnevekhez, azonban a földrajzi köznévi utótag specializáltabb jelentést hordoz azzal, hogy a település, birtok típusát meghatározza.

a) Az **előtag személyt vagy csoportot kifejező** köznévi alaptagból áll

Az előtagban kifejeződik foglalkozásnév, a településnév jelentése ezen esetekben úgy körvonalazható, hogy 'a második névrészben megadott településtípus azon része, ahol az ilyen foglalkozású emberek laknak'. Ez a típus meglehetősen kis megterheltségű kategória, s a második névrész legtöbbször birtokos személyjelet tartalmaz: *Kovácssteleke*, *Paptelke* (ez utalhat papi vagy egyházi birtokra is), *Vajdaháza* (Kolozs), *Apáthida*, *Csősztelke*, *Papfalva* (Doboka). Egy esetben a birtoklás ténye jelöletlen birtokos szerkezetben jelentkezik: *Úrtelek* 'királyi birtok'. Az előtagban kifejeződik népnév is, ilyen esetre azonban csak Kolozs megyében találunk egy példát: *Tótfalu* 'olyan falu, amelyben szlávok laknak'. Az ilyen helynevek telepítések emlékét őrizhetik.

b) Az előtag valamilyen **nem személyt jelentő köznévi** alaptagból áll

Akár az egyrészes nevek esetében, itt is elsősorban a növény-, illetve állatnévi alaptagok érvényesülnek leginkább. Növénynévi előtaggal állnak a *Kőristelke*, *Szilvástelek* helységnevek Kolozs megyében, illetve a *Buziástelek*, *Füzestelek*, *Komlóstelek*, *Somtelke* Doboka megyében. Birtokos személyjeles formával

mindössze két esetben találkozunk, ami a szerkezetek logikailag minőségjelzős volta miatt érthető is. Állatnévi alaptaggal álló első névrész jellemző a nem jelölt *Rigótelek* (Doboka), *Sólyomtelke*, *Szamártelke*, *Tehenestelke*, *Varjadtelke* (Kolozs) esetében. A jelölt struktúra miatt felvetődhet az előtagok személynévi szerepe is. Érdeemes megjegyezni, hogy a két megye korpuszában szereplő növény-, illetve állatnévi előtaggal szereplő nevek minden esetben a *-telek* utótagot kapták. Anyagnév fejeződik ki a *Sárvár* (Doboka) névforma esetében, illetve épület jelenik meg a *Várhely* (Doboka) névben.

c) Az **előtagban tulajdonnév** áll

Az eddigiekben is tapasztaltuk, hogy a személynévi alaptagú kategóriák mindig nagy megterheltséggel vesznek részt a névadásban, egyértelmű bizonyítékként annak, hogy a helynévadásban fokozottan nagy szerep jut a személynéveknek.

ca) Első tulajdonnévi névrészként megjelenhet valamely személynév, amihez földrajzi köznévi kapcsolódik. Elsősorban a település birtokosa van kifejezve ilyen módon.

Érdeemes elkülöníteni azon eseteket, ahol a birtoklás ténye jelöletlen birtokos jelezős szerkezetben fejeződik ki, pusztán a személynévi előtag által, vagyis birtoklást kifejező grammatikai elem se az elő-, se az utótagon nem található: a *Bezdédtelek*, *Boctelek*, *Kendtelek*, *Salamontelek*, *Tahótelek*, *Viszolótelek*, *Zsombortelek* elnevezések tartoznak ide Doboka vármegyéből. A *Kedelentelek*, *Somatelek*, *Szavatelek*, *Zsuktelek* Kolozs megyei helységnevekben ugyanilyen szerkezetet figyelhetünk meg.

Arányait tekintve jóval több esetben áll birtokos személyjellel ellátott formában az utótag: *Ábeltelke*, *Ajtontelke*, *Hontelke*, *Bogártelke*, *Bottelke*, *Inaktelke*, *Kozmatelke*, *Ludvégfalva*, *Ménestelke*, *Mikótelke*, *Miskotelke*, *Ondótelke*, *Pétertelke*, *Petotelke*, *Tiburctelke*, *Velkértelke*, *Visatelke*, *Morucháza*, *Tárcsaháza*, *Vataháza*, *Petelaka*, *Györgyfalva*, *Tamásfalva*, (Kolozs), *Bacsonatelke*, *Bonchida*, *Cegetelke*, *Csépántelke*, *Csikatelke*, *Fitáctelke*, *Gyulatelke*, *Hermántelke*, *Honttelke*, *Ivánkatelke*, *Mikestelke*, *Pálostelke*, *Simontelke*, *Szolttelke*, *Tibatelke*, *Urkontelke*,

Vidacstelke, Balázsfalva, Jordánfalva, Lőrincfalva, Fodorháza, Inokháza, Márokháza, Gyulaháza (Doboka) helynevekben.

cb) Mint korábban láttuk, igen jelentős szerep jut a helynévadásban a már meglévő helyneveknek is. Előtagként a vizsgált korpuszban kizárólag olyan esetekben találkozhatunk helynévi származékkal, ha egy már meglévő település neve egészül ki valamilyen elemmel. Lényegesen ritkábban fordul elő, mint második névrészben.

Doboka vármegyében a következő nevekben szerepel helynév az előtag pozíciójában: *Biszótelke, Csobolótelke, Kismohalytelke, Székakna*. Minden esetben földrajzi köznévi utótaggal áll, és egy esetet kivéve mindig a *-telke* elemmel bővült a változás során.

Kolozs megyében az előtag pozíciójában a *Budaegyháza, Budatele, Kolozsakna, Kolozsmonostora, Kolozsvár, Kolozsvára, Viszolyatelke* helységnevekben áll helynévi származék. Feltűnő, hogy ezen megyében egy helynévi előtagból több helységnevé is származik, ami valószínűleg az adott egyrészes helységnevé által megnevezett település fontosságára és a kétrészes forma „keresésének” megoldásaira utalhat. Kolozs megyében az utótagokat sokkal nagyobb változatosság jellemzi, mint Dobokában. A két megye teljes anyagában kizárólag egy esetben áll kétrészes helynév előtagként: *Kismohalytelke* település nevében.

2.2. A megnevező funkció az összetett helynév utótagjában játszik szerepet

Megnevező funkcióban álló utótag minden esetben egy korábban már létezett helynevet tartalmaz. Attól függően, hogy a megnevező funkcióban álló utótag milyen formában szerepel az elnevezésben, a következő alcsoportokba lehet sorolni a településneveket: az utótag lehet egyrészes helynév (*Kondormárk*), kétrészes helynév (*Bartosújfalva*), illetve képzett helynév (*Alnyíres*). A vizsgált korpuszban nem található kétrészes, képzett helynév.

2.2.1. Az utótag egyrészes helynév

Az egyrészes helynevet utótagként tartalmazó elnevezések előtagjuk alapján lehetnek közzói, vagy tulajdonnévi előtagúak.

a) Személynév+egyrészes helynév struktúrájú nevekkel elsősorban a településosztódások során létrejött települések neveiben találkozhatunk: *Áronszentmiklós*, *Kondormárk* (Doboka vármegyéből), *Ózdszentpéter* (Kolozs vármegye) elnevezéseknél.

b) Az előzővel erősen összefügg funkcionális-szemantikai, illetve keletkezéstörténeti tekintetben, amint azt a következő főnévi előtagú elnevezések példája alapján láthatjuk: *Tótőr* Doboka megyéből, *Oláhzsuk* elnevezések Kolozs megyéből tartoznak e csoportba. Mint láthatjuk, elsősorban népnév szerepel ilyen helyzetben előtagként.

c) A helynévi utótagú elnevezések leggyakoribb formája az, amikor az utótagban megjelölt településhez melléknév vagy melléknévi jellegű előtag járul. Legtöbbször funkcionálisan viszonyított helyzet vagy viszonyított méret fejeződik ki ilyen módon (ti. az utótagban megjelölt helyhez képest), ritkább esetben más, megkülönböztetést, kijelölést szolgáló jelző, amint azt később a keletkezéstörténeti elemzésnél látni fogjuk: az *Aldevecser*, *Alsósajó*, *Feldevecser*, *Felsőtök*, *Kétdevecser*, *Kéthorpágy*, *Kisesküllő*, *Kismohaly*, *Nagyesküllő*, *Nagysajó* (Doboka vm.), *Felsajó*, *Felsőpalatka*, *Kisakasztó*, *Kiscég*, *Kissajó*, *Nagyakasztó*, *Nagycég* (Kolozs vm.) elnevezések szolgáltatnak erre példát.

2.2.2. Az utótag kétrészes helynév

Igen ritkán szerepel a vizsgált korpuszban kétrészes helynév utótagként, mindössze a már említett *Bartosújfalva* elnevezés bír ilyen struktúrával.

2.2.3. Az utótag képzett helynév

Igen jellemző továbbá, hogy az utótagként álló helynév képzett formában vesz részt a névadásban, amint azt láthatjuk *Alnyíres*, *Alsómacskás*, *Boncnnyíres*, *Genyemacskása*, *Felnyíres*, *Felsőmacskás*, *Hidalmás*, *Józsefmacskás* dobokai, illetve *Szászszilvás*, *Szászfenes*, *Oláhfenes*, *Felkapus* kolozsi nevek esetében.

IV. Keletkezéstörténeti elemzés

Az előző fejezetekben a korpusz helyneveit a leíró szempontú vizsgálat két síkja felől, a funkcionális-szemantikai és a lexikai-morfológiai aspektus oldaláról

vizsgáltam meg. A funkcionális vizsgálat által képet kaptunk arról, hogy a névadók a névadás során milyen szemantikai jegyeket tartanak hangsúlyozandónak, míg a lexikai elemzés segít rávilágítani arra, hogy ezek kifejezésére milyen grammatikai jegyeket, elemeket hasznosítanak a nyelv eszköztárából. A két szint között azonban az időrendi változásokat is figyelembe véve jelentős különbségek adódhatnak. Mivel a funkcionális elemzés kategóriái elsősorban ismeretelméleti alapúak, ebből következően nem, vagy csak igen lassan változnak az idők folyamán (vö. HOFFMANN 1993: 44), míg a lexikális elemzés kategóriái a nyelv időre érzékenyebb, gyorsabban változó részét alkotják (vö. HOFFMANN 1993: 67). Ezen különbségek és a köztük lévő feszültség együttesen a névmodellek és a névadási norma átalakulását okozzák (HOFFMANN 1993: 67). Ezen okok miatt látja indokoltnak az elemzési keret megvalósításában HOFFMANN egy harmadik, a keletkezéstörténeti szempontú elemzés érvényesítését is a helynevek vizsgálatakor. „A történeti helynévelemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését.” (HOFFMANN 1993: 67). Fontos megjegyezni, hogy a történeti tipológiába mindig a legutolsó névalakító mozzanat alapján soroljuk be a neveket.

1. Szintagmatikus szerkezetek

HOFFMANN azokat a helyneveket sorolja ezen kategóriába, amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkesztéssel jöttek létre. E szerkezetek mindkét tagja valamely információt közöl a név denotátumáról, tehát az ilyen elnevezések mindig kétrészes helyneveket hoznak létre (HOFFMANN 1993: 70). A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett helynevek a vizsgált korpusz igen nagy hányadát teszik ki, a kétrészes helynevek szinte kivétel nélkül ilyen módon keletkeztek. Az elemzési modell megkülönböztet jelzős-, határozós-, illetve mellérendelő szerkezetből keletkezett elnevezéseket, azonban a vizsgált korpuszban csupán a **jelzős szerkezetből** alakult nevek játszanak szerepet, így a továbbiakban csak ezeket tárgyalom.

1.1. Minőségjelzős szerkezetek

E történeti kategória kapcsán fontos megjegyezni azon kitétel, miszerint a szintagmatikus viszonyt a helynevek névrendszertani vizsgálatakor mindig az adott név névrészei közti viszonyként kell felfogni, ugyanis a névelemek közötti hasonló viszony ugyanilyen szempontú vizsgálata könnyen téves megállapításokat szülhet (HOFFMANN 1993: 59, TÓTH V. 2001a: 167). A minőségjelzős szerkezet a névrészek közötti viszony szempontjából rendkívül sokféle lehet, ezért érdemes a kategóriát további alcsoportokra bontani.

a) **Kiemelő jelzős összetételnél** a „kiemelő jelző kiemeli a jelzett szó egy tulajdonságát” (HOFFMANN 1993: 61). Ez általában szemantikailag a következőképpen alakul: 'az a második névrészben meghatározott hely, helyfajta, amire az első névrészben megjelölt tulajdonság érvényes'. Az előtag ebből következően igen sokféle lehet. Kifejeződhet benne funkcionális szempontból a hely valamely érzékszervvel fölfogható tulajdonsága, mint a következő Kolozs megyei települések esetén: *Bűzöstelke*, *Széplak*. A dobokai *Földvár* elnevezésben az építkezés anyagára történik utalás. A mindkét megyében megtalálható *Újfalú* és a dobokai *Újlak* esetén a hely korára történik utalás. Növényi előtag jelenik meg *Buziástelek*, *Füzestelek*, *Komlóstelek* (Doboka) és *Szilvástelek* (Kolozs) elnevezések előtagjában. A hely használójára utal az első névrész az *Úrtelek* elnevezésben. Az eddig felsorolt nevek esetén második névrészként minden esetben földrajzi köznévről áll. Helynév egy esetben szerepel a második névrész pozíciójában: *Diósmacska*s település esetében.

b) **A kijelölő jelzői szerkezettel** rokonságot mutató településnevek előtagjának az a funkciója, hogy az azonos nevet viselő objektumok közül kijelölje valamelyiket (TÓTH V. 2001a: 168). A kijelölő jelző annyira leszűkíti a jelzett szó jelentéskörét, hogy csupán egy egyedre korlátozza (HOFFMANN 1993: 61). Ez elsősorban olyan elnevezések esetén történhet meg, amikor a második névrész helynév, és az elnevezett települést egy másik, azonos nevű településtől kívánja az elnevezés megkülönböztetni. Ezen kategória elemei jellemzően a

településosztódások által létrejött elnevezésekben játszanak szerepet. A fentiekből következik, hogy ezen neveknél második névrészként mindig helynév áll. A dobokai *Aldevecser, Alnyíres, Alsómacskás, Alsósajó, Feldevecser, Felnyíres, Felsőmacskás, Felsőtök* és a kolozsi *Középlak, Felsajó* elnevezések tartoznak ezen kategóriába, amelyeknél a megkülönböztetés viszonyított helyzet alapján történik. A megkülönböztetés másik módja az, ha nem viszonyított helyzet, hanem az azonos elnevezésű település(ek) méretéhez képest határozza meg a névadás az újonnan létrejött települést. Ez a vizsgált korpuszban a *-kis*, illetve *-nagy* előtaggal valósul meg. Ezek jelennek meg a következő nevekben: *Kisesküllő, Kismohaly, Nagyesküllő, Nagysajó* (Doboka), *Kisakasztó, Kissajó, Nagyakasztó, Kiscég, Nagycég, Kisméhes, Nagyméhes*. A fent mondottakat bizonyítja, hogy egy-egy elnevezést oppozíciós párokba lehet sorolni, mert mindkét része megtalálható a korpuszban (*kis-nagy, alsó-felső* stb.).

1.2. Mennyiségjelzős szerkezetek

A vizsgált korpusz neveiben igen ritka a mennyiségjelzős szerkezet érvényesülése. Mindössze két dobokai település nevében találkozhatunk ilyen kapcsolattal: *Kétdevecser, Kéthorpágy* esetében. A *-két* előtagú településekről azt lehet megállapítani, hogy két azonos nevű település összeolvadásából keletkeztek (vö. FNESz I: 725-726), vagyis valójában összefoglaló elnevezések.

1.3. Birtokos jelzős szerkezetek

Már a funkcionális-szemantikai elemzésnél megállapíthattuk, hogy a névadásban rendkívül jelentős szerep jut a birtokos kifejezésének. Ilyen esetekben az előtag tartalmazza a birtokos jelzőt, az utótagban pedig legtöbbször a birtok típusát meghatározó földrajzi köznevet találjuk meg. Ha a birtoklás nyelvileg is kifejeződik, akkor beszélünk jelölt jelzős szerkezetről, ahogy azt a következő települések esetén is láthatjuk: *Bacsonatelke, Cegetelke, Csépántelke, Csikatelke, Fitáctelke, Gyulatelke, Hermántelke, Honttelke, Iklódtelke, Iváncatelke, Kovácstelke, Mikestelke, Pálostelke, Simontelke, Somtelke, Szolttelke, Tibatelke, Urkontelke, Vidacstelke, Fodorháza, Gyulaháza, Inokháza, Márokháza, Vajdaháza, Balázsfalva, Jordánfalva, Lőrincfalva* (Doboka vármegye), *Ábeltelke, Ajtontelke, Csősztelke,*

Hontelke, Bogártelke, Bottelke, Inaktelke, Kozmatelke, Ménestelke, Mikótelke, Misketelke, Ondótelke, Pétertelke, Petetelke, Szamártelke, Szombattelke, Tenehstetelke, Tiburctelke, Varjadtelke, Velkértelke, Visatelke, Viszolyatelke, Györgyfalva, Ludvégfalva, Tamásfalva, Morucháza, Tárcsaháza, Vataháza, Petelaka, Bartosújfalva (Kolozs vármegye). Lényegesen ritkábbak az olyan elnevezések, ahol a második névrész funkcionálisan nem fajtajelölő, hanem megnevező szerepben áll. Ilyenek Doboka megyéből a *Boncnýirese, Borsaharaszta, Genyemacskása* helynevek. Arányait tekintve kevésbé megterhelt a jelöletlen birtokos jelzős szerkezeti típus: *Bezédtelek, Boctelek, Kendtelek, Salamontelek, Tahótelek, Vászoltelek, Viszolótelek, Zsombortelek* (Doboka), *Kedelentelek, Ponyvatelek, Somatelek, Szavatelek, Zsuktelek* (Kolozs). Olyan név, ahol a második névrész megnevező szerepben áll, jelöletlen formában, csak néhány akad: *Áronszenzmiklós, Józsefmacskás, Kondormárk* (Doboka), *Ózdszentpéter* (Kolozs).

Összességében a jelzős szerkezetű helynevek kapcsán megállapítható, hogy a legtöbb kétrészes helynév jelzős szerkezettel áll, ezek közül is a birtokos jelzős szerkezet a legmegterheltebb, azon belül pedig azon kategória, amelyben a birtoklás ténye nyelviileg is kifejeződik (birtokos személyjellel) és a második névrész szerepében földrajzi köznévvé áll.

2. Morfematikai szerkesztéssel alakult helynevek

„A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 1993: 73). HOFFMANN a morfematikus szerkesztés során négyféle típust különít el a kapcsolódó morfémák alapján: 1) helynévképzővel, 2) névszójellel, 3) helyraggal, 4) névutóval történő helynévalkotásról beszél. A vizsgált korban a felsorolt kategóriák közül egyedül az első játszik szerepet (vö. TÓTH V. 2001a: 178). Morfematikus szerkesztéssel elsősorban egyrészes helynevek jönnek létre, illetve ritkább esetben egy- és kétrészes közötti átmeneti szerkezetűek (vö. HOFFMANN 1993: 73). A helynévképzővel történő névalkotás az elnevezés alapjául

szolgáló képzők szerint csoportosítva a következő típusokba sorolható: *-d*, *-gy*, *-i*, *-s* képzővel történő helynévadás.

2.1. -d képzővel történő névalkotás

A képző eleinte két dolgot jelenthetett: a valamivel való ellátottságot, elsősorban növény, illetve állatnevek esetében, illetve megjelent személynévképzőként is, majd utóbbiból keletkezhetett a helynévképzői funkciója (vö. TÓTH V. 2001a: 53).

Doboka megye esetében mindössze egy elnevezés kapcsán találhatjuk meg: *Iklód* település nevében (FNESz I: 622). Kolozs megyében a *-d* helynévképzővel több esetben is találkozunk, ez szerepel a következő nevekben: *Fejérd*, *Komlód*, *Korpád*, *Nádasd*, *Érd*. Mint látjuk, az elnevezések alapjául szolgáló nevek szemantikai szempontból meglehetősen széles körből kerülhetnek ki: növénynévi alapszótól kezdve egészen a földrajzi köznévi elemig terjednek. Egy esetben a *-d* képző párhuzamosan áll egy ugyanilyen funkciójú más képzővel: *Komlód* ~ *Komlós*. *Nádasd* kapcsán pedig növénynévi alapszóhoz *-sd* képzőbokr járul.

2.2. -gy helynévképzővel álló elnevezések

A felsorolt helynévképzői funkciójú elemek közül ezen képzőt használja fel legritkábban a névadáshoz a névadó közösség. Mindössze két Kolozs megyei elnevezés esetében találkozunk vele: *Kórógy*, *Sáságy*. Mindkét elnevezés növénynévi alapszóhoz járul.

2.3. -i helynévképzővel álló elnevezések

Az *-i* helynévképző nagy valószínűséggel kezdetben személyhez vagy személyek csoportjához kapcsolódó birtokjel volt, az *-é* birtokjel alakváltozata. Helynevekben való megjelenése a fent említett esetekben volt a legősibb, majd az ezektől elérő esetekben már szinte biztos, hogy helynévképző funkcióban áll (TÓTH V. 2001a: 54). Kolozs megye nevei között egy névben szerepel: *Báni*. Dobokában pedig *Apáti*, *Igrici*, *Kovácsi* települések neveiben ugyanezen, elsődleges, személynévhez, személyhez vagy személyek csoportjához járuló funkció érvényesül. Egy elnevezés esetében, a *Szili* helynévben pedig a név alapja növénynévi lexéma.

2.4. Az -s helynévképzővel álló elnevezések

A morfológiai névadási mód legmegterheltebb kategóriáját az -s képzővel ellátott szerkezetek adják. Kialakulása a valamivel való ellátottságot kifejező-, valamint a gyűjtőnévképző funkcióból eredeztethető, majd később lett személy-, illetve helynévképző formánssá. A vizsgált két megye elnevezéseiben kivétel nélkül állat-, illetve növénynévi lexémákból alakult helynevekben szerepel. Doboka esetében a következő helynevekben kell számolnunk vele: *Almás, Buziás, Hársas, Mogyorós, Szilvás, Szőlős* (a név növénynévi lexémán alapul), *Macskás, Rákos, Solymos* (a név állatnévi lexémán alapul). Kolozs elnevezéseiben is ilyen funkcionális háttérrel rendelkező szavakhoz kapcsolódik az -s képző: *Berkenyes, Diós, Egeres, Eperjes, Harasztos, Komlós, Nádas, Sármás, Szilvás* (növénynévi alaptagú), *Nyulas, Ölyves, Solymos* (állatnévi alaptagú).

3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

Jelentésbeli névalkotáson a helynevek keletkezésének azt a módját értjük, amely során a nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg. A jelentésbeli névalkotásban csak főnévi értékű lexikális elemek, köznevek és tulajdonnevek (személy- és helynevek) vehetnek részt. Ebben a névalkotási kategóriában különböző altípusokat különíthetünk el: jelentéshasadás, jelentésbővülés vagy -szűkülés, névátvitel: metonímia és metafora, indukciós névadás, névköltöztetés (HOFFMANN 1993: 91-92).

3.1. Jelentéshasadással keletkezett nevek

Jelentéshasadáson azt a névkeletkezési folyamatot értjük, amikor „puszta földrajzi köznévből — bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül — helynév keletkezik” (HOFFMANN 1993: 93).

Az ilyen elnevezések száma feltűnően kevés, mindkét vármegye helynevei közül csak egy-egy elemet sorolhatunk ide. Funkcionális értelemben az egy

névrészből álló, fajtajelölő névrészt tartalmazó elemek tartoznak ebbe a csoportba: Doboka megyéből *Lak* és *Szék* helynév, illetve a kolozsi *Akna* elnevezés tartozik ide.

3.2. Metonimikus névadással keletkezett elnevezések

A névátvitel mindig egyrészes nevet hoz létre, s ez a név funkcionális síkon az adott hely valamely sajátosságának leírása lehet csupán (TÓTH V. 2001a: 201). A metonímia a névátvitel azon válfaja, „amely két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapul” (FÁBIÁN–SZATHMÁRI–TERESTYÉNI 1958: 108). Metonimikus helynévadást rendkívül sok dolog indukálhat, ezeket a következő kategóriák különválasztásával lehet bemutatni (a kategóriákat lásd HOFFMANN 1993: 103-110, a makrotoponimákra való alkalmazás alkategóriáit pedig ÉSIK 2007: 48-49)

1. a hely > a hely, ahol ez található

A helynevek sajátos jelentésfunkciójából adódóan ez a legnépesebb csoport. Olyannyira összetett, hogy a jelentésviszonyok további finomítását is célszerű elvégezni, a különböző helyfajták kapcsolatának elemzésével (HOFFMANN 1993: 103). Az ilyen módon keletkezett elnevezések alapja a vizsgált esetekben mindig mikrotoponima.

a) folyó, patak (vagy része) > mellette a település

Az ilyen módon keletkezett elnevezések legfontosabb funkcionális indítéka a település közelében található folyóra, patakra való utalás. Doboka megyében ilyen módon keletkeztek a *Lekence*, *Lóna*, *Sajó* és *Sebes* településnevek, valamint ugyanilyen módon a kolozsi *Lóna*, *Sajó*, *Szamos*, *Szeret* elnevezések. Az elsődleges vízfolyásnevek minden esetben egy névrészesek. Érdekes, hogy két nagyobb folyó neve (*Lónya*, *Sajó*) mindkét megyében megjelenik ugyanolyan szerkezetben és funkcióban.

b) állóvíz > a település, ahol ez található

Egy esetben tevődik át tó elnevezése metonimikusan településre, ez pedig a kolozsi *Kajántó* elnevezés. Eredeti, elsődleges névként kétrészes mikrotoponima áll, fajtajelölő utótaggal.

c) kút > a település, ahol ez található

Mindkét megye névanyagában előfordul olyan elnevezés, amely esetén a közelben található kút neve tevődött át metonimikusan a település elnevezésévé. Az ilyen típusú nevek az elsődleges, mikrotoponima szempontjából lehetnek egy- vagy kétrészesek. Egyrészes névként a kút nevében a víz merítésére szolgáló tárgy neve jelenik meg: *Csoboló* névben a *csobolyó* nevű tárgy, minden formáns nélkül, míg *Köblös* esetében a *köböl* szó *-s* képzővel ellátva (mindkét név Dobokából való). Ha az eredeti név kétrészes, úgy Doboka megyében a kút birtokosa jelenik meg első névrészként, míg másodikként a *kút* földrajzi köznév: *Gyekekuta*, *Kovácskút*. Kolozs megyében ezzel szemben a kút elnevezésében inkább a közelében lévő növényzet, mint *Fűzkút* esetén látjuk, vagy ugyancsak a *köböl* nevű tárgy jelenik meg, ahogy *Köbölkút* esetén látjuk.

d) két esetben nem egyértelmű, hogy a település elnevezését indukáló víz milyen típusú, mert nem a konkrét víz típusa, fajtája jelenik meg annak elnevezésében, hanem egyéb, vízhez kötődő elem. Mindkét név Dobokában található: *Lőrincréve*, *Lőrinczigete*.

e) út, terület > a település, ahol ez található

Út névével településnévben egy esetben találkozhatunk a vizsgált korpuszban: a dobokai *Válaszút* esetében. Ellenben több esetet is találunk, ahol a terület, tájrész neve lett a metonimikus helynévadás alapja: *Bányabükke*, *Oroszfája* (Kolozs), *Borsaharaszta*, *Csomafája*, *Örmező* (Doboka).

f) térszíni forma, terepalakulat > a település, ahol ez található

A funkcionális elemzése keretei között már szóltam a térszíni formák, kiemelkedések szerepéről a helynévadásban. Metonimikus helynévadás jellemző ezen névcsoport esetében is, amint ezt a következő példák is mutatják: *Apáthavasa*

Dobokában, *Hérhalom*, *Órhalom*, *Sólyomkő* Kolozsban. Az elsődlegesen létrejövő mikrotoponimák minden esetben kétrészes neveket alkotnak.

g) építmény > a település, ahol ez található

A kategória nagy elemszáma a patrocíniumi településnév-adás magas arányából következik. A metonimikus névadás alapjává a település, falu temploma válik. Doboka esetén *Szentandrás*, *Szentegyed*, *Szentgothárd*, *Szentiván*, *Szentjakab*, *Szentkaterina*, *Szentmárton*, *Szentmiklós*, *Szentpéter* települések nevében játszik ez a névadási motiváció szerepet, míg Kolozs esetén *Szentbenedek*, *Szentgyörgy*, *Szentiván*, *Szentlászló*, *Szentmárton*, *Szentmiklós*, *Szentspál*, *Szentpéter* nevek sorolhatók ide.

h) személy, csoport > a település, akinek a birtokában található

Ezen csoport a legjellegzetesebb és legősibb magyar névadással, a pusztaszemélynévi helynévadással függ össze, és igen nagy számú elnevezést produkál. *Ambrus*, *Bábóc*, *Bádok*, *Barla*, *Boc*, *Boroszló*, *Borsa*, *Cege*, *Cente*, *Cseh*¹¹, *Csika*, *Csoma*, *Derzsa*, *Devecser*, *Doboka*, *Domán*, *Drág*, *Elefánt*, *Göc*, *Gyeke*, *Gyula*, *Jenő*, *Jordán*, *Kajla*, *Kalocsa*, *Kend*, *Ketel*, *Kide*, *Majszon*, *Mányik*, *Maró*, *Mikó*, *Móric*, *Mohaly*, *Ős*, *Polon*, *Pós*, *Rádla*, *Rozva*, *Szava*, *Vice* dobokai elnevezések tartoznak ide. Kolozs megyéből pedig *Ajton*, *Bács*, *Báld*, *Báré*, *Bátos*, *Boc*, *Bénye*, *Buda*, *Cég*, *Dedrád*, *Dezmér*, *Erked*, *Fráta*, *Gesztrágy*, *Gledény*, *Gyalu*, *Kara*, *Katona*, *Kicsid*, *Kolozs*, *Konrád*, *Kedelen*, *Lompérd*, *Ludvég*, *Mákó*, *Ménes*, *Méra*, *Mocs*, *Monor*, *Noé*, *Novaj*, *Paszmos*, *Pata*, *Péntek*, *Radus*, *Septér*, *Ózd*, *Szopor*, *Szovát*, *Teke*, *Türe*, *Vista*, *Zutor*, *Zsuk* nevei említhetők a személynévi metonímia példáiként.

Már a felsorolásból is látszik, hogy ez utóbbi a történeti szempontú elemzés legnagyobb elemszámú kategóriája, s egyben a legjelentősebb névalkotási mód. Pusztaszemélynévvel találkozhatunk viszont *Csősz* és *Bolgár* nevében (Kolozs).

¹¹ FNESz szerint népvét, vagy személynevet egyaránt jelölhet (I: 313) Amiért ebbe a kategóriába soroltam, az az, hogy a pusztaszemélynévi helynévadás messze a leggyakoribb névadási módszer, míg pusztaszemélynévvel nem találkoztam egy adatban sem.

4. Szerkezeti változással alakult nevek

A vizsgált korpuszban a szerkezeti változással alakult nevek aránya az adatok fényében meglehetősen kicsi, és az itt említhető példák legnagyobb része kiegészüléssel keletkezett. Kiegészülésnek nevezzük azt a névalkotási folyamatot, amelynek során egy már meglévő helynevet a névadó közösség újabb névrésszel lát el, ezzel erősítve meg az adott elnevezés névrendszerbe tartozását. Kiegészüléssel olyan esetben lehet számolni, ha az előtagként álló helynév és a kétrészes névforma ugyanazt az objektumot jelöli meg.

4.1. Kiegészüléssel a következő települések keletkeztek: *Biszótelek* < *Biszó*, *Boctelek* < *Boc*, *Fatatelke* < *Fata*, *Székakna* < *Szék* Doboka megyéből, illetve *Budaegyháza* < *Buda*, *Kolozsmonostor* < *Kolozs*, *Kolozsvár* < *Kolozs*, *Kedeletelek* < *Kedelen*, *Ludvéfalva* < *Ludvég*, *Ménestelke* < *Ménes* elnevezések Kolozs megyéből.

Utóbb említett megye nevei között feltűnik egy másik sajátosság: Dobokával ellentétben a névadók ezen megyében néhány esetben a patrocínumi neveket további 'település, falu' jelentésben álló fajtajelölő névrésszel látják el, az így keletkezett neveket pedig történeti szempontból kiegészülés hozza létre: *Máriamagdolnatelke*, *Máriatelek*, *Máriatelke*, *Máriamagdolnatelke*, *Máriatelek*, *Máriatelke*, *Szentivántelke*, *Szentmihályfalva*, *Szentmihálytelke*. Néhány esetben két névrészből álló összetett név is változhat tovább kiegészüléssel: *Kismohalytelke* < *Kismohaly* (Doboka), *Nagyakasztótelke* < *Nagyakasztó*.

Mint látjuk, a kiegészüléssel létrejött nevek minden esetben földrajzi köznévi utótagot kapnak, legtöbbször esetben *-telek* típusút. A kiegészülés sajátosságából adódóan mindig összetett nevet hoz létre.

4.2. Bővüléssel keletkezett nevek:

„A helynévnek egy új névelemmel való megtoldását bővülésnek nevezzük” (HOFFMANN 1993: 135). A bővüléssel keletkezett nevek aránya meglehetősen csekély a vizsgált korpuszban, mindössze néhány olyan adatot találunk, amely ezen

keletkezési típust mutatná. Több esetben az így létrejött esetek párhuzamosan élnek egymás mellett, majd mégis az elsődleges forma válik általános használatúvá, ahogy azt a következő dobokai nevek esetében láthatjuk: *Boctelek* > *Bocteleke*, *Boncnýires* > *Boncnýirese*. Kolozs esetében ugyanez megfigyelhető a következő nevek esetén: *Akna* > *Aknaj*, *Budatele* > *Budatelke*, *Monostor* > *Monostora*. A bővüléssel létrehozott forma mindössze két kolozs megyei névalakban maradt meg, és szorította ki az elsődleges alakot: *Bányabükk* > *Bányabükke* és *Nádas* > *Nádasd* elnevezések esetében. A fenti példákból látszik, hogy az egyrészes nevek esetében jellemzően képzővel, a kétrészes nevek esetében pedig inkább birtokos személyjellel való bővülés a jellemző.

5. Névátvétel

Névátvételnek azt az eljárást nevezzük, amikor a magyar közösség egy más, idegen etnikum által létrehozott elnevezést vesz át, emel be a névrendszerbe. Az ilyen elnevezések a magyar nyelvhasználók szempontjából funkcionálisan mindig megnevező szerepben állnak függetlenül attól, hogy azok az átadó nyelvben milyen szemantikai tartalommal bírtak. Névátvétellel minden esetben egyrészes helynevek jönnek létre. A vizsgált korpuszban a következő nevek keletkeztek ilyen módon: *Eszmény* (szlv. *Stojan* szn. birtoklást kifejező változata; vö. FNESz I: 433), *Gorbó* (szlv. eredetű hn.; vö. FNESz I: 302), *Kerlés* (végső formája gör. eredetű 'Uram irgalmazz' jelentésű, a magyarba pedig szláv közvetítéssel került a *krlěš* szóalakból; vö. FNESz I: 721), *Onok* (valószínűleg szláv eredetű hn. *Ovbnik* átvétele; vö. FNESz II: 279), *Ugróc* (szláv eredetű név, mely 'magyar ember'-t jelent, vö. FNESz II: 802) (Doboka vm.), *Palatka* (szláv eredetű név, azon főnév kicsinyítő képzős alakja, amelyből a *palota* főnév is származik, vö. FNESz II: 308), *Rőd* (német eredetű szó, jelentése 'irtványföld'; vö. FNESz II: 428), *Szelecse* (szláv eredetű név 'faluhely jelentésben'), *Szokol* (szláv eredetű szn.-ből ered birtoklást kifejező képzővel, a személynév alapja a 'sólyom' fn., FNESz II: 213), *Szomordok* (szláv hn., mely elsődlegesen pataknév lehetett, a szó jelentése 'búzlik'; vö. FNESz II: 592), *Szucsák* (szláv eredetű hn.; vö. FNESz II: 600) (Kolozs vm.).

Mivel a keletkezéstörténeti elemzés során mindig az utolsó névalakító mozzanatot vesszük figyelembe, ezért az olyan elnevezéseket, mint pl. a *Lekence* víznév, nem vehetjük figyelembe e helyütt. Ez ugyanis, mint víznév, névátvétellel keletkezett ugyan, de a belőle létrejövő helynév keletkezéstörténeti szempontból már metonimikus névadással alakult.

Összegzés

A három szinten elvégzett elemzésből kitűnik, hogy a két vármegye helynévrendszerében jelentős különbségek nincsenek, és az esetlegesen mutatkozó eltérések elsősorban a különböző kategóriák alcsoportjait érintik alapvetően. Ilyen esetekben is csupán kisebb aránykülönbségek látszanak, melyek elsősorban a lexikális-morfológiai elemzés által vizsgált nyelvi elemek felhasználásában mutatkoznak meg. Funkcionális tekintetben szinte teljesen megfelel egymásnak a két névrendszer (jól példázza ezt, hogy nem egy esetben ugyanolyan névszerkezetek jönnek létre ugyanazzal a névadási móddal). A névadásban legnagyobb részt egyrészes helynevek játszanak szerepet, a két névrészből álló szerkezetű helynevek létrejöttében nagy szerepet kap a településosztódásnak nevezett folyamat. A vizsgálatok alapján kijelenthető továbbá, hogy a teljes vizsgált korpusz leggyakoribb elnevezései funkcionálisan a hely birtokosát fejezik ki. Lexikális-morfológiai szempontból ez elsődlegesen pusztai személynévi névadással, másrészt kétrészes neveket alkotva, a birtokos nevéhez második névrészként földrajzi köznevet kapcsolva történik. Keletkezéstörténeti szempontból ez metonimikus névadással, illetve kétrészes nevek esetében szintagmatikus szerkesztéssel, birtokos jelzős szerkezetben történhet. A vizsgált névrendszerekben szintén rendkívül megterhelt kategóriáknak látszanak még a patrocíniumi neveket felhasználó helynévadási eljárások.

Bibliográfia

- BENKŐ LORÁND (1947), A Nyárádmente földrajzinevei. *MNyTK.* 74. sz. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY (1998) *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Db.
- ÉSIK ANDREA (2007), *A középkori Szabolcs vármegye településneveinek névrendszertani vizsgálata.* Szakdolgozat. Db.
- FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN – TERESTYÉNI FERENC (1958) *A magyar stilisztika vázlat.* Bp.
- FNESZ. =KISS LAJOS (1988) , *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II.* 4., bővített és javított kiadás. Bp.
- FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN – TERESTYÉNI FERENC (1958) *A magyar stilisztika vázlat.* Bp.
- FÖLDES LÁSZLÓ (1971), A -telek 'földterület' jelentéstörténete: *MNy.* 67: 418–431.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1987), *Az Árpád-kori Magyarország történeti Földrajza II- III.* Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helyneveink nyelvi elemzése.* Db.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához: *MNyj.* 37: 207–216.
- KÁLMÁN BÉLA (1973), *A nevek világa 3. kiadás.* Bp.
- KRISTÓ GYULA (1988), *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Bp.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Db.
- SZABÓ ISTVÁN (1966), *A falurendszer kialakulása Magyarországon.* Bp.
- TÓTH VALÉRIA (1999), Helynevek a helynevekben.: *MNyj.* 37. 435–442.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Db.

TÓTH VALÉRIA(2001a), A helynevek lexikális szerkezetéről, In.: *Folia Uralica Debreceniensia* 8.

TÓTH VALÉRIA (2009) Adalékok a személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseihez.: *MNyj.* 47. 43–59.